

הקדמה

נושא ההקדמה: גאולת העתיד יונקת מיציאת מצרים

הזכרת יציאת מצרים בגאולה העתידה

הנה ימים באים, ולא יאמר חי ה' אשר העלה את ישראל מארץ מצרים, כי אם חי ה' אשר העלה ואשר הביא את זרע בית ישראל מארץ צפונה, ומכל הארצות אשר הדחתים שמה (ירמיהו כג, ז-ח). בפרק קמא דברכות (יב, ב): אמר להם בן זומא לחכמים: וכי מזכירין יציאת מצרים לימות המשיח, והלא כתיב הנה ימים באים וגו'? אמרו לו: לא שתעקר יציאת מצרים, אלא שתהא שעבוד גליות¹ עקר ויציאת מצרים טפל לה. כיוצא בו (בראשית לה, י): לא יקרא שמך יעקב כי אם ישראל יהיה שמך, לא שיעקר שם יעקב ממקומו, אלא שיהיה שם ישראל עקר ויעקב טפל. וכן הוא אומר (ישעיהו מג, יח): אל תזכרו² ראשונות וקדמוניות אל תתבוננו. אל תזכרו ראשונות, זו שעבוד גליות, קדמוניות אל תתבוננו, זו יציאת מצרים. הנני עשה חדשה עתה תצמח (שם שם, יט), תני רב יוסף זו מלחמת גוג ומגוג. משל למה הדבר דומה? לאדם שהיה מהלך בדרך, ופגע בו זאב וניצול ממנו, והיה מהלך ומספר מעשה זאב. פגע בו ארי וניצול ממנו, היה הולך ומספר מעשה ארי. פגע בו נחש וניצול ממנו, שכח מעשה שניהם, והיה מהלך ומספר מעשה נחש. כך ישראל, צרות אחרונות משכחות הראשונות, עד כאן.

קול חי

ירמיהו הנביא מנבא: הנה ימים באים, ולא יאמר חי ה' אשר העלה את ישראל מארץ מצרים, כי אם חי ה' אשר העלה ואשר הביא את זרע בית ישראל מארץ צפונה, ומכל הארצות אשר הדחתים שמה. בפרק ראשון של ברכות נחלקו רבי אלעזר בן עזריה וחכמים בדרשת המילה כל בפסוק: למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך. לדעת רבי אלעזר בן עזריה המילה כל באה לרבות, שגם בלילות יש מצווה להזכיר את יציאת מצרים. ואילו לדעת חכמים, המילה כל באה לרבות, שגם בימות המשיח יזכירו את יציאת מצרים. אמר להם בן זומא לחכמים: האם יזכירו את יציאת מצרים בימות המשיח, והרי ירמיהו מנבא, שבעתיד לא יזכירו את יציאת מצרים אלא את הגאולה האחרונה? אמרו לו חכמים: אין הכוונה שלא יזכירו כלל את יציאת מצרים בעתיד, אלא שעיקר ההזכרה תהיה על הגאולה האחרונה, והזכרת יציאת מצרים תהיה טפלה לה. כמו שאמר הקב"ה ליעקב: לא יעקב עוד שמך כי אם ישראל, ואין הכוונה שם שכלל לא יקרא עוד בשם יעקב, אלא שהשם ישראל יהיה עיקר והשם יעקב טפל לו. חכמים מוכיחים שיטתם מפסוק נוסף. בישעיהו נאמר: אל תזכרו ראשונות וקדמוניות אל תתבוננו. אל תזכרו ראשונות זה שעבוד גלויות, קדמוניות אל תתבוננו, זו יציאת מצרים. הנני עושה חדשה עתה תצמח. אמר רב יוסף: זו מלחמת גוג ומגוג. משל למה הדבר דומה? לאדם שהיה הולך בדרך ופגע בו זאב וניצל ממנו, והיה הולך ומספר הצלתו מהזאב. פגע בו ארי וניצל ממנו, היה הולך ומספר הצלתו מהארי. פגע בו נחש וניצל ממנו, שכח מעשה הזאב והארי, והיה הולך ומספר הצלתו מהנחש. כך ישראל, צרות אחרונות משכחות צרות ראשונות.

1. גרסת העין יעקב: גלויות, בד"ר ובגרמא: מלכויות.

2. כן הוא בגמרא ובד"ל: תזכור.

סיבה בעצם וסיבה במקרה

במה שכל סבה ראוי שתמצא עם המסובב, ואם לא פן לא היה סבה באמת³. ואם אתה רואה סבה והוא אינו נמצא עם המסובב, אינה סבה באמת. המשל, כאשר אתה רואה שהבונה, הוא הנגר, והוא סבה אל הבית, והוא מת והבית נשאר, או אם אתה רואה האב, שהוא סבה אל הבן, והאב מת והבן נשאר, אין עליך לומר שהבנאי הוא סבה גמורה לבית, או האב סבה גמורה אל הבן. אל תאמר כך, שהסבה הוא שצריך שיהיה נשאר עם המסובב. שאם הוא סבה אליו להיות נמצא, גם הוא צריך לקיומו. וכאשר נשאר הבית עומד, אחר שמת הבנאי, זהו בשביל שלא היה הבנאי סבה לעמידת הבית ולקיום שלו. כי לא היה הבנאי סבה רק אל התקרבות העצים זה לזה, ולהניח זה על זה, וכאשר אין הסבה, לא ימצא התקרבות העצים. אבל קיום הבית הוא לעצמו, כי הארץ הוא נושא אליו, אם פן, הסובב לעמידת הבית הוא הארץ, ובודאי זאת הסבה היא נשארת עם המסובב, ולא יתכן הסרת הסבה הזאת וישאר המסובב. וכן אין האב סבה אל הבן, אבל האב סבה אל זריעת הזרע, וזאת הסבה נשארת, כי אם אין האב, אין כאן זריעת זרע. אבל הסבה המקימה הבן הוא הטבע, שנתן השם יתברך אליו. כי איך יתכן שיתן הסבה יותר ממה שנמצא בעצמו בו, ואם היה האב סבה לקיום הבן, אם פן תמצא שהאב יתן לבן יותר ממה שיש בו, כי יתן קיום לבן אף אחר שמת האב בעצמו, ולבנו יש לו חיות אחר מיתת האב, ודבר זה אי אפשר, שיתן דבר מה שלא נמצא בו. אבל סבת קיומו מסבה אחרת, הוא השם יתברך, אשר הוא סבת הכל, ואין סבה זולתו.

קול חי

כל דבר שהוא סיבה אמיתית להמצאות דבר אחר, הוא חייב להיות קיים כל זמן קיומו של אותו הדבר, ואם לא כן, הרי שאין הוא סיבה באמת להמצאות הדבר. אם אתה רואה דבר קיים, והסיבה למציאותו אינו קיים, הרי שאין זו הסיבה באמת למציאותו. משל לזה, כאשר אתה רואה בית קיים, והבנאי, שהוא הסיבה להמצאות הבית, מת, או כאשר אתה רואה את הבן קיים, והאב, שהוא הסיבה למציאותו של הבן, מת, הרי זה סימן, שאין הבנאי סיבה באמת לבית, ואין האב סיבה באמת לבן, כי אם הם היו סיבה באמת, קיום המסובב היה תלוי בקיום הסיבה. אם הבית קיים והבנאי מת, זה מפני שהבנאי הוא סיבה מקרית לקיום הבית, הוא אומנם מי שקרב את חומרי הבניין, ואם לא היה מקרבם לא היה הבניין, אבל הוא סיבה במקרה. קיום הבית אינו תלוי בבנאי, אלא תלוי בקיומה של הארץ. סיבה זו, כלומר הארץ, היא נשארת קיימת כל זמן שקיים הבניין, לא יתכן שהארץ לא תהיה קיימת והבניין ישאר קיים. כמו כן האב אינו סיבה באמת למציאות הבן, אלא הוא סיבה במקרה. אמנם אם לא הייתה הזרעת זרעו לא היה הבן במציאות, אבל קיומו של הבן אינו תלוי באב. אם סיבת קיום הבן תלויה באב, איך יתכן שיתן האב לבן כוח חיות גם לאחר שהוא כבר אינו במציאות. איך יתכן שיתן לבן את מה שאין לו. אבל סיבת קיום הבן הוא הקב"ה שהוא סיבת כל הנמצאים.

3. בגבורות ה' הקדמה ראשונה, בהקדמה לתפארת ישראל, וכאן בהמשך משתמש המהר"ל במושג 'סבה בעצם', הוזהר למה שקרא כאן 'סבה באמת'. סבה שאינה באמת היא סבה במקרה. על המושגים 'עצם' ו'מקרה' עיין מקור חיים לר' שלמה אבן גבירול מאמר ראשון פרק ו'.

יציאת מצרים סיבה בעצם לגאולה העתידה

וּלְפִיכֶן סְבִירִי לְהוֹ לְחַכְמִים⁴, שִׁישׁ זָכַר לְיִצְיַאת מִצְרַיִם אֶף לִימֹת הַמְּשִׁיחַ, כִּי אֵיךְ לֹא יִהְיֶה זָכַר לְסִבָּה עִם הַמְּסֻבָּב, כִּי מִן הַמְּדַרְגָּה שֶׁקֵּנּוּ יִשְׂרָאֵל כְּשִׁיבְעָאוֹ מִמִּצְרַיִם, קִנּוּ⁵ עוֹד מְדַרְגָּה יוֹתֵר עֲלִיוֹנָה. וְאִם לֹא שֶׁהוֹצִיאָנוּ מִמִּצְרַיִם, וְלִקַּח יִשְׂרָאֵל לוֹ לְעַם, לֹא זָכוּ לְאוֹתָהּ מַעֲלָה עֲלִיוֹנָה שֶׁיִּקְנּוּ לְעֵתִיד, כִּי יִצְיַאת מִצְרַיִם הוּא סִבָּה בְּעֵצֶם אֶל הַגְּאֻלָּה הָעֵתִידִית. וּלְפִיכֶן, כְּשֶׁהֵשִׁיב בֵּן זוּמָא עַל דְּבַרֵי חַכְמִים: וְכִי מְזַכְרִין יִצְיַאת מִצְרַיִם לְעֵתִיד, וְהֵלֵא כְּתִיב: הִנֵּה יָמִים בָּאִים וְגו', שֶׁמֶזֶה יֵשׁ לְהוֹכִיחַ שֶׁלֹּא יִהְיֶה נִזְכָּר יִצְיַאת מִצְרַיִם לְעֵתִיד? וְעַל זֶה הֵשִׁיבוּ חַכְמִים: לֹא שֶׁתִּהְיֶה יִצְיַאת מִצְרַיִם עֶקֶר, אֲלֵא שֶׁיִּהְיֶה שְׁעֵבֹד מְלָכוּת עֶקֶר, וְיִצְיַאת מִצְרַיִם טָפֵל לָהּ. וְכָל זֶה מִפְּנֵי שְׂאֵי אֶפְשָׁר שֶׁיִּהְיֶה הַמְּסֻבָּב בְּלֹא הַסִּבָּה. וְלִכְךָ רָאוּי שֶׁיִּהְיֶה עִם שְׁעֵבֹד מְלָכוּת זָכַר אֶל דְּבַר שֶׁהוּא סִבָּה אֵלָיו, וְהוּא יִצְיַאת מִצְרַיִם. וּלְפִיכֶן מְבִיא לְרֵאשִׁית שֵׁם יַעֲקֹב וְיִשְׂרָאֵל, שֶׁלֹּא נֶעְקַר שֵׁם יַעֲקֹב, כִּי שֵׁם יַעֲקֹב גַּם כֵּן הוּא סִבָּה לְשֵׁם יִשְׂרָאֵל. כִּי שֵׁם יַעֲקֹב נִקְרָא מִלְּשׁוֹן שֶׁהִיא יַעֲקֹב

קול חי

לכן סוברים חכמים, שיש להזכיר יציאת מצרים גם לימות המשיח, מאחר שיציאת מצרים היא סיבה באמת לגאולה האחרונה, ואיך יזכירו הגאולה האחרונה ולא יזכירו את הסיבה. המעלה אותה קנו ישראל ביציאתם ממצרים, דהיינו שהקב"ה לקח את ישראל להיות עמו, היא הסיבה באמת למעלה העליונה אותה יקנו ישראל לעתיד לבוא. לכן כאשר הקשה בן זומא על חכמים, האם יזכירו יציאת מצרים לעתיד לבוא, והלא נאמר בירמיה: הנה ימים באים וכו', ומפסוק זה מוכח שלא יזכירו יציאת מצרים לעתיד? השיבו חכמים שיציאת מצרים חייבת להיות נזכרת, אף אם היא טפלה לגאולת העתיד, כי יש להזכיר את הסיבה יחד עם המסובב. מסיבה זו הביאו חכמים הוכחה לדבריהם מהשמות יעקב וישראל, שהשם יעקב לא נעקר ממקומו אלא הוא טפל לשם ישראל, לפי שהוא הסיבה באמת לשם ישראל. השם יעקב הוא מפני שהיה יעקב מקטין עצמו

4. לכאורה יש לתמוה, כיצד רבנו בונה יסודו על דברי חכמים, שהרי ראב"ע וכן זומא חולקים עליהם, והלכה כמותם (עי' רמב"ם הלכות ק"ש א, ג)? ונראה שיש ליישב ע"פ שיטתו העקרונית של רבנו, שעל עקרונות יסוד לא נחלקו חכמים, ואם יש מחלוקת היא רק בפרטים. לפיכך יש לפרש, שעל היסוד שגאולת מצרים היא סיבה בעצם לגאולה העתידה אין בן זומא חולק. עי' תפארת ישראל פרק נב שם כתב: "ולוי יראה דאף לבן זומא, לא שתהא הזכרת יציאת מצרים בטלה, כי יציאת מצרים היא התחלת ישראל שהיו אל השם יתברך. ואין חלוק בין בזמן הזה ובין לימות משיחנו, ואין צריך רבוי אל ימות משיחנו, שלעולם יש לזכר ההתחלה, היא יציאת מצרים, רק דחכמים דרשו כל ימי חיך להביא לימות משיחנו, אם כן סבירא להו, דהזכרת יציאת מצרים כדי לזכור הטובות שעשה השם יתברך עם ישראל, ולכן לדידהו ימות המשיח רבוי. שלא תאמר, כי אצל הטובה הגדולה של ימות משיחנו, אין לזכר טובת יציאת מצרים, ולכך צריך רבוי. ומקשה להו, והלא אין לזכור טובת היציאה אצל טובת ימות משיחנו, דכתיב (ירמיה כג, ז): לא יאמר חי ה' וגו', שתראה כי טובת היציאה אין לה זכר כלל אצל טובת ימות משיחנו? אלא ודאי, הזכירה של ההוצאה, דהיינו שיש לזכור לעולם התחלת ישראל, שהיו לעם ה' על ידי היציאה, ובשביל כך המצווה לזכור יום היציאה, ואם כן לא צריך רבוי. דמאי שנא ביאת משיחנו מבזמן הזה, כי לעולם צריך להזכיר התחלת ישראל. רק לדברי חכמים, שהזכרת היציאה בשביל הטוב שהטיב השם יתברך עמנו, והוה אמינא שאצל הטוב שיהיה לישראל לימות משיחנו אין להזכיר יציאת מצרים, ולכך צריך רבוי של כל ימי חיך. ועל זה מקשה, והלא האמת כך הוא, כי לא יהיה נזכר יציאת מצרים אצל גאולה האחרונה, שכל כך גדול תהיה גאולה אחרונה? ומתרץ לא שלא יזכר לגמרי, אלא, שיהיה שעבוד מלכות עיקר וכו'. אבל על כל פנים, יזכור יציאת מצרים אליבא דכולי עלמא, מפני שהוא התחלת ישראל, שלקח אותם, ובשביל זה יהיה יציאת מצרים נזכרה."

5. מהמשך דבריו משמע שצריך לגרוס יקנו. אולם יש לומר שכאן דבר על הבכח, וזה כבר קנו, ובפעל יקנו בעתיד, וזו כוונתו בהמשך.

מקטין עצמו כמו עקב, ואין דבר יותר שפל מן העקב, ודבר זה הספה שיהיה השם יתברך מגביה אותו עד שיקרא ישראל, על שם: שרית עם אלקים ועם אנשים (בראשית לב, כט), שפל המשפיל עצמו הקדוש ברוך הוא מגביה אותו (עירובין יג, ב). ומפני כך ישראל גם כן נקראו בשתי שמות אלו, כי בשביל שהם מקטינים עצמם, הקדוש ברוך הוא מגביה אותם. ומפני כך, אלו שתי הגאולות הם מתחברים ביחד כאלו הם גאולה אחת.

נצח ישראל וגבורות ה'

ומפני שבארנו בגבורות השם ענין גאולת מצרים, יש לחבר עם זה גאולה אחרונה. וחבור הזה יקרא בשמו נצח ישראל, והטעם מבאר למעלה בתחלת⁶ חבור גבורות ה'⁷. כי בחבור הזה יתבאר, כי השם יתברך נתן לישראל הנצחיות, ואינם פלים חס ושלום בגלותם. גם כן יתבאר, כי יש אל השם יתברך הנצח, שיהיה מנצח מלכות הרביעית שיש לה הממשלה, וכדכתיב (עובדיה א, כא): ועלו מושיעים בהר ציון לשפט את הר עשו והיתה לה המלוכה וגו' אחד⁸. אמן כן יהי רצון במהרה בימינו.

קול חי

כמו עקב, שהוא הדבר הנמוך ביותר בגוף האדם, והקטנה זו שנהג יעקב בעצמו, היא הסיבה שהקב"ה הגביהו עד שנקרא שמו ישראל, על שם שרית עם אלוהים ועם אנשים, שכל המשפיל עצמו הקב"ה מגביה אותו. מטעם זה נקראו ישראל בשני שמות אלו, יעקב וישראל, מפני שהם מקטינים עצמם והקב"ה מגביה אותם. מסיבה זו שתי הגאולות מתחברות יחד כאילו הן גאולה אחת.

מפני שבחבורנו גבורות השם בארנו ענינה של גאולת מצרים, יש צורך לחבר לגאולת מצרים את הגאולה האחרונה. חיבור זה יקרא נצח ישראל, וטעמו של דבר בארנו בתחילת חיבור גבורות ה'. הקב"ה נתן לישראל הנצחיות ולא יכלו חס ושלום בגלותם. גם יתבאר כי לקב"ה יש את הנצח, הוא הנצחון על מלכות רביעית, שלה ניתנה הממשלה בעולם, כמו שנאמר: ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו והיתה לה המלוכה, והיה ה' למלך על כל הארץ, ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד. אמן כן יהי רצון במהרה בימינו.

סיכום ההקדמה

גאולת מצרים היא התשתית לגאולה העתידה. כמו שהשם ישראל ניתן ליעקב אבינו מפני שהוא הקטין עצמו כעקב, ובזכות שפלות זו זכה ליכולת להלחם עם אלוהים ואנשים, כך גאולת העתיד היא רק בזכות המעלה לה זכו ישראל ביציאת מצרים. לאחר ביאור יציאת מצרים בספר גבורות ה' יתבאר בספר זה כי ישראל הם עם הנצח ויזכו לגאולה העתידה.

6. בנדפס: בתחלה, והטעות מבוארת.

7. סוף הקדמה שלישית.

8. המילה אחד אינה בפסוק. נראה שצרף לכאן את הפסוק מזכריה יד, ט: "והיה ה' למלך על כל הארץ ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד". וכמו שהסמיכו חכמים בתפילה בסוף אז ישיר.

פרק א

נושא הפרק: ביאור עניין הגלות קודם לגאולה

כיון שידיעת ההפכים אחת, יש לבאר עניין הגלות וסיבותיה תחילה כְּאֲשֶׁר הַדָּבָר הַטוֹב נִדְעָ מֵהַפְּכוֹ יְדִיעָה אֲמִיתִית, וְכֵן כָּל הַדְּבָרִים נִקְנָה הַיְדִיעָה בָּהֶם מִן הַהֶפֶךְ, כִּי מִן מַרְאֵה הַשְּׁחֹר יָכוֹל לְדַעַת מַרְאֵה הַלְבָן שֶׁהוּא הַפְּכוֹ, וְכֵן כָּל הַהֶפְּכִים, מִן הָאֶחָד נִקְנָה הַיְדִיעָה בַּהֶפֶךְ שֵׁלוֹ. וּמִסְכָּם הוּא, כִּי יְדִיעַת הַהֶפְּכִים הוּא אֶחָד. וּבְשִׁבִיל זֶה אָמְרוּ בְּעַרְבֵי פְּסָחִים (פסחים קטז, א) בַּהֲגָדָה: מִתְחִיל בְּגִנוֹת וּמְסִיִּים בְּשִׁבְחָה. וְלָמָּה מִתְחִיל בְּגִנוֹת? רַק שֶׁמִּפְּנֵי שְׂאֵין לְשִׁבְחַת הַכֶּהֱנָה אֲמִיתִית רַק מִן הַהֶפֶךְ. וְלָכֵן אֵין לְפָרֵשׁ עֲנִין הַגְּאֻלָּה הָאַחֲרוֹנָה, אִם לֹא שֶׁנִּבְאָר עֲנִין הַגְּלוּת וְהַחֲרָבָן, שֶׁבְּזֶה יִדְעָ הַטוֹב וְהַתְּשׁוּעָה שְׂאֵנוּ מְקוּיִן. וְכֵן אֲשֶׁר אָנוּ בָּאִים לְבָאֵר עֲנִין הַגְּלוּת יְדִיעָה אֲמִיתִית, צְרִיךְ לְבָאֵר קֹדֶם הַסְּבָחָה לְגִלוּת, וְהַדְּבָרִים הַשִּׁיכִים אֶל הַגְּלוּת.

יש לבאר את עניין הגלות תחילה, כי היא הוכחה על הגאולה. מג' בחינות הגלות אינה טבעית, ולכן אין לה קיום:

א. מצד הארץ. רק ארץ ישראל היא המקום הטבעי של עם ישראל ועוד, שִׁישׁ לְבָאֵר עֲנִין הַגְּלוּת תְּחִלָּה, כִּי הַגְּלוּת בְּעֲצָמוֹ הוּא רֵאִיָּה וְהוֹכְחָה בְּרוּרָה עַל הַגְּאֻלָּה. וְזֶה כִּי אֵין סֶפֶק כִּי הַגְּלוּת הוּא שְׁנוּי וְיִצִּיאָהּ מִן הַסִּדְרָה¹, שֶׁהַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ סִדֵּר כָּל אִמָּה בְּמִקְוָמָה הָרְאוּיָה לָהּ, וְסִדֵּר אֶת יִשְׂרָאֵל בְּמִקְוֹם הָרְאוּיָה לָהֶם, שֶׁהוּא אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל². וְהַגְּלוּת מִן מְקוֹמָם הוּא שְׁנוּי וְיִצִּיאָהּ לְגַמְרִי, וְכָל הַדְּבָרִים כְּאֲשֶׁר הֵם יוֹצְאִים מִמְּקוֹם הַטְּבִיעִי, וְהֵם חוּץ לְמִקְוָמָם, אֵין לָהֶם עֲמִידָה בְּמִקְוֹם הַבְּלִתִּי טְבִיעִי לָהֶם, רַק הֵם חוֹזְרִים לְמִקְוֹם הַטְּבִיעִי³. כִּי אִם הָיוּ נִשְׂאָרִים

קול חי

ניתן להשיג הכרה אמיתית של דבר רק מתוך הכרה של הדבר ההפוך ממנו, כמו שממראה השחור ניתן להכיר את הלבן, כך הוא בכל ההפכים, מתוך הכרת האחד אנו מכירים את הפכו. מוסכם על הפילוסופים כי ידיעת ההפכים היא דבר אחד. לכן אמרו חכמים בפרק ערבי פסחים, שבהגדה של פסח מתחיל בגנות ומסיים בשבח. ולמה צריך להתחיל בגנות? מפני שמתוך הכרת הגנות מגיעים להכרה אמיתית של השבח. על כן בבואנו לפרש עניין הגאולה האחרונה, יש לבאר תחילה עניין הגלות והחורבן, שעל ידם יתברר יותר עניין הגאולה, לה אנו מקווים. וכאשר אנו באים לבאר עניין הגלות, יש לעמוד תחילה על סיבת הגלות, וכל שאר הדברים השייכים אל הגלות.

טעם נוסף לכך שיש לבאר את הגלות קודם שמבארים את הגאולה, כי הגלות היא הוכחה ברורה על הגאולה. אין ספק כי הגלות היא שינוי מהראוי להיות על פי התכנית האלוקית, כי הקב"ה נתן לכל אומה את המקום הראוי לה, ולעם ישראל הוא נתן את ארץ ישראל, שהיא הארץ הראויה להם. לכן היציאה לגלות היא שינוי מהסדר שסידר הקב"ה את העולם, וכל שינוי מהטבע אינו מתקיים, לכן כל דבר שיש לו מקום טבעי ויוצא ממנו אינו יכול להישאר במקומו הבלתי טבעי,

1. 'סדר' בלשונו של המהר"ל הוא התכנית האלוקית של העולם בצורתו המתוקנת. 'יציאה מהסדר', משמעותה מצב שאינו תואם את רצון הבורא בתכניתו של העולם.

2. עיין כוזרי מאמר ב' פסקאות ח-טו, ורמב"ן עה"ת ויקרא יח, כה.

3. אריסטו על השמים ספר ב' פרק 2. ועיין מו"נ חלק שני תחילת פרק ד.

במקומם הבלתי טבעי להם, הִיָּה הבלתי טבעי נעשה טבעי, וְדָבַר זֶה אֵי אֶפְשָׁר שִׁיְהִיָּה הבלתי טבעי נעשה טבעי. מִשָּׁל לְזֶה, אִם אַתָּה מְכַרֵּיחַ אֶת חֵלֶק הָאֵשׁ שִׁיְהִיָּה עוֹמֵד בְּאָרֶץ, שְׁמִקוּמוֹ הַטְּבָעִי שְׁלוֹ הוּא לְמַעְלָה, וְאַתָּה מְכַרֵּיחַ אוֹתוֹ חוּץ לְמִקוּם הַטְּבָעִי לְהִיּוֹת עוֹמֵד לְמַטָּה. וְכֵן הָאָרֶץ, מְקוּמָה הַטְּבָעִי לְמַטָּה, וְאִם אַתָּה מְכַרֵּיחַ אֶת חֵלֶק מִמֶּנָּה לְעֹמֵד לְמַעְלָה, אִם הִיָּה נִשְׁאָר עוֹמֵד שְׁלֹא בְּמִקוּם הַטְּבָעִי, כְּבָר הִיָּה הַבְּלָתִי טְבָעִי נַעֲשֶׂה טְבָעִי. וְכֵן יִשְׂרָאֵל בְּעֶצְמָם, אִם הִיָּה עוֹמְדִים בְּגִלּוֹת לְעוֹלָם, שְׂאִין זֶה מְקוּמָם הָרְאוּי לָהֶם, כִּי מְקוּמָם הָרְאוּי לָהֶם לְפִי סֹדֵר הַמְּצִיאוֹת, לְהִיּוֹתָם בְּאָרֶץ יִשְׂרָאֵל בְּרִשּׁוֹת עֶצְמָם, וְלֹא בְּרִשּׁוֹת אֲחֵר. כִּמוֹ כֹּל דְּבָר וְדְבָר מִן הַנִּמְצָאִים הַטְּבָעִיִּים, יֵשׁ לָהֶם לְכָל אֶחָד מְקוּם בְּפָנָי עֶצְמוֹ, כִּמוֹ שֶׁגִּזְרוּ חֲכָמֵינוּ וְזָכְרוּנָם לְבִרְכָה (אבות ד, ג): אִין לְךָ דְּבָר שְׂאִין לוֹ מְקוּם, וְכָל דְּבָר הוּא בְּרִשּׁוֹת עֶצְמוֹ. וְאִם הִיָּה נִשְׁאָרִים בְּגִלּוֹתָם לְעוֹלָם, הִיָּה הַדְּבָר הַזֶּה, שֶׁהוּא הַעֲמִידָה חוּץ לְמִקוּמָם, שֶׁהוּא בְּלָתִי טְבָעִי, נַעֲשֶׂה טְבָעִי. שְׂאִין עוֹמֵד בְּתַמִּידוֹת רַק הַדְּבָרִים הַטְּבָעִיִּים, כִּי הַטְּבָע שֶׁנֶּתַן הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ לְכָל דְּבָר וְדְבָר מְקִיָּם אוֹתוֹ, עַד שֶׁהוּא מְקִיָּם עוֹמֵד תְּמִיד. וְאִם הַדְּבָר הַבְּלָתִי הַטְּבָעִי קִיָּם תְּמִיד גַּם כֵּן, אִף כִּי אִינוֹ כְּסוּדֵר וְכְטְבָע הַמְּצִיאוֹת, הִיָּה הַטְּבָע הַהוּא דְּבָר מוֹתָר וְכִטְל לְגַמְרִי לְלֹא צָרָךְ, וְדְבָר זֶה לֹא יִתְכַן.

ב. מצד העם. עם ישראל הוא עם אחד, והפיזור אינו טבעי

וכמו כן הפיזור אינו דבר טבעי. וכמו שחזרו על דבר ודבר אל מקומו, כך חוזרים החלקים המפוזרים והנפרדים להיותם כִּלְל אֶחָד. וְדְבָר זֶה מְבָאָר לְכָל אָדָם אֲשֶׁר הוּא בֶן דַּעַת, כִּי כָל הַחֲלָקִים עֲנִין אֶחָד לָהֶם, וְאִם כֵּן לְמָה יְהִיָּה חֲלוּק בֵּינֵיהֶם, וְלֹא יִתְאַחֲדוּ, מֵאַחַר שֶׁהֵם דְּבָר אֶחָד?! וְלִכְךָ כָּל פְּזוּר עוֹמֵד לְהִתְכַּנֵּס יַחַד. וְלִפְיֶכֶךָ פְּזוּר יִשְׂרָאֵל בֵּין הָאֲמוֹת הוּא דְבָר יוֹצֵא מִן הַטְּבָע,

קול חי

אלא יחזור למקומו הטבעי. אם היה יכול להישאר במקומו הבלתי טבעי, הרי שהמקום הבלתי טבעי היה הופך להיות מקומו הטבעי, ודבר זה לא יתכן, כי אם יהיה הבלתי טבעי טבעי, מתברר שהמקום הראשון לא היה מקומו הטבעי. דוגמא לדבר האש שואפת תמיד לעלות למעלה, אם יכפו את האש שתשאף כלפי מטה, זה מצב בלתי טבעי. וכן הארץ היא למטה, אם יכפו חלק ממנה להיות למעלה זה מצב בלתי טבעי, ואם אכן יושאר אותו חלק למעלה, הבלתי טבעי ייהפך להיות טבעי, וכאמור זה דבר שלא יתכן. כך גם ביחס לישראל, הגלות אינה מקומם הטבעי, כי על פי התכנית האלוקית ראוי להם להיות ברשות עצמם במקומם הטבעי, בארץ ישראל. אם יישארו בגלות לעולם, שהיא מקום שאינו טבעי להם, ייהפך הבלתי טבעי לטבעי. כבר אמרו חכמים אין לך דבר שאין לו מקום, כלומר כל דבר הנמצא במקומו הטבעי אינו נמצא תחת רשות אחרים, וכשנמצא שלא במקומו אלא במקום השייך לאחר, נמצא ברשות אחרים. אם כן כדי שיהיו ברשותם צריכים הם להיות בארץ ישראל, שהיא מקומם הטבעי, ואם יישארו בגלות לעולם, הבלתי טבעי יהיה טבעי. רק דבר טבעי יש לו קיום, כי הטבע שטבע בו הקב"ה מקיים אותו קיום תמידי. דברים שאינם טבעיים אין להם קיום תמידי, כי אם דבר בלתי טבעי יתקיים בתמידות, הטבע מיותר, ודבר זה לא יתכן כלל.

גם הפיזור אינו דבר טבעי לישראל. כמו שכל דבר חוזר אל מקומו הטבעי, כך החלקים של דבר אחד שואפים לחזור ולהתאחד. דבר זה ברור לכל בן דעת, כי לכל החלקים עניין אחד, ולמה לא יתאחדו?! לכן חלקים של דבר אחד שנתפזרו, עתידים לחזור ולהתאחד. אם כן פיזור עם ישראל

שְׁמַאֲחַר שֶׁהֵם אִמָּה אַחַת, רְאוּי שִׁיְהִי עוֹמְדִים יַחַד לְהִיּוֹת אֶחָד, כְּמוֹ שֶׁתִּמְצָא כָּל הַדְּבָרִים הַטְּבָעִיִּים אֵינָם מְחַלְקִים לְשָׁנִים, רַק הֵם מִתְקַבְּצִים בְּיַחַד, וְכֵן, כָּל הַנְּחָלִים הוֹלְכִים אֶל הַיָּם (קהלת א, ז), לְהִיּוֹת מִתְקַבְּצִים, וְאֵין דְּבָר אֶחָד מִתְחַלֵּק. וּמֵאֲשֶׁר הָאִמָּה הַיִּשְׂרָאֵלִית אִמָּה אַחַת, בְּלִתִּי מְחַלְקָת וּמִפְרֶדֶת יוֹתֵר מִכָּל הָאֲמוֹת, רְאוּי שִׁיְהִי מְקַבְּצִין יַחַד. וּמִזֶּה נִרְאֶה, כִּי הַפְּזוּר לָהֶם בְּפָרֶט אֵינּוּ טְבָעִי כָּלֵל. וְאֵי אֶפְשֶׁר לֹאמַר שֶׁדְּבָר זֶה הוּא בְּשִׁבִיל חֻטָּא וְעוֹן, סוּף סוּף דְּבָר זֶה הוּא בְּלִתִּי טְבָעִי, דִּהְיִנּוּ הַפְּזוּר לְיִשְׂרָאֵל, וַיְהִי הַבְּלִתִּי טְבָעִי נֶעֱשֶׂה טְבָעִי אִם הִיָּה זֶה לְעוֹלָם.

ג. מצד מעלת ישראל. שכל אומה נבראה להיות בת חורין, והשעבוד נוגד לטבעה

וְעוֹד, כִּי לְפִי סֵדֶר הַמְּצִיאוֹת אֵין רְאוּי שֶׁתְּהִיָּה אִמָּה מְשַׁעֲבֶדֶת בְּאַחֲרֵת לְהַכְפִּיד עַל עֲלִיָּהּ, כִּי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ בָּרָא כָּל אִמָּה וְאִמָּה לְעִצְמָהּ. רַק מֵה שֶׁרְאוּי שִׁיְהִי יִשְׂרָאֵל עֲלִיּוֹן עַל גּוֹיֵי הָאָרֶץ⁴, כְּאֲשֶׁר עוֹשִׂים רְצוֹן הַמְּקוֹם, דְּבָר זֶה עֲנִין אַחֵר, כִּי כֵךְ רְאוּי לְפִי סֵדֶר הַמְּצִיאוֹת בְּשִׁבִיל מַעֲלָתָן וּמִדְּרָגָתָן. אֲבָל שְׂאֵר הָאֲמוֹת, לְפִי סֵדֶר הַמְּצִיאוֹת, רְאוּי שֶׁכָּל אִמָּה וְאִמָּה מִצַּד שֶׁנִּבְרָאת לְעִצְמָהּ, שְׁלֵא תִּהְיֶה רְשׁוּת אַחֲרִים עֲלֶיהָ. וְאִם הִיָּה נִשְׂאָר דְּבָר זֶה תְּמִיד, הוּא הַגְּלוּת, וַיֵּד הָאֲמוֹת מוֹשְׁלִים עַל יִשְׂרָאֵל, הִיָּה דְּבָר זֶה, שֶׁאֵינּוּ לְפִי סֵדֶר הַמְּצִיאוֹת, וְהוּא שְׁנוּי סֵדֶר הָעוֹלָם, עוֹמֵד תְּמִידִי, וְדְבָר זֶה אֵי אֶפְשֶׁר. וְלִכְךָ מִן הַגְּלוּת נוֹכַל לְעַמֵּד עַל הַגְּאֻלָּה.

חז"ל רמזו לג' בחינות אלו

וְרִמְזוּ חֲכָמִים דְּבָר זֶה בְּחֻמְתָּם בְּבִרְאשִׁית רַבָּה בְּפָרֶשֶׁת לֶךְ לֶךְ (פרשה מד, יח): וַיֹּאמֶר ה' אֶל אַבְרָם יְדַע תְּדַע (בראשית טו, יג), יְדַע, שְׁאֵינִי מְפֹזָר, תְּדַע, שְׁאֵינִי מְקַבְּצִין. יְדַע, שְׁאֵינִי מְמַשְׁכְּנָם,

קול חי

בין אומות העולם הוא דבר שאינו טבעי, מכיוון שהם אומה אחת, לכן בהכרח הם יחזרו להתאחד. כך הוא הדבר בכל הדברים שבעולם הטבע, שאינם מתחלקים אלא מתאחדים. כל הנחלים הולכים אל הים, לשוב ולהתאחד. מאחר ועם ישראל אינו עם מחולק, אדרבא הוא עם אחד, יותר מאשר שאר האומות, לכן בהכרח עם ישראל ישוב להתאחד. אי אפשר לומר שעם ישראל יישאר מפוזר כעונש על חטאייהם, מפני שהפיזור הוא דבר בלתי טבעי להם, ולא יתכן שהבלתי טבעי ייהפך להיות טבעי.

ועוד, לפי סדר העולם, אין זה ראוי שאומה תשעבד אומה אחרת להטיל עליה עול, כי ה' ברא את העולם כך שכל אומה עומדת ברשות עצמה. ומה שישראל עליונים על שאר האומות, כאשר הם עושים רצונו של מקום, הוא עניין אחר, הנובע מפני מעלתם המיוחדת של ישראל, וכך היא התכנית האלוקית של סדר העולם. בכל אופן כל אומה ראויה להיות אומה עצמאית ללא שעבוד לאומה אחרת. אם הגלות הייתה דבר נצחי, היו האומות שולטות על ישראל, והיה הדבר שאינו טבעי הופך להיות טבעי, וכבר התבאר שזה דבר לא אפשרי. לכן ממציאאות הגלות נוכח לעמוד על היות הגאולה דבר מוכרח.

רעיון זה רמזו חכמים בבראשית רבה פרשת לך לך. על הפסוק: ויאמר ה' אל אברם ידוע תדע, דרשו: ידוע שאני מפוזר, תדע שאני מקבצן. ידוע שאני ממשכנם, תדע שאני פורקם. ידוע שאני

4. ע"פ דברים כח, א.

תדע, שאני פורקן. ידע, שאני משעבדם, תדע, שאני גואלם, עד כאן. ולא הצרכו במדרש לבאר כל אלו הדברים, שהם ענין אחד, ודי היה לו לומר, ידע שאני משעבדם תדע שאני גואלם, שזהו העקר שמזכיר בכל מקום שיגאל ישראל, ולמה לו להזכיר הכנוס והפרוק? רק שרצו לפרש כי בשתי אלו מלות: ידע תדע נרמז הגלות והגאולה. הגלות בלשון ידע, והגאולה בלשון תדע, שהיא לשון עתיד, ורצה לומר, מן הגלות תדע הגאולה לעתיד.

א. מצד העם, הפיזור

כמו שפרשו: ידע שאני מפזרן תדע שאני מכנסן, כי הפזור אינו לפי סדר המציאות, שיהיה דבר אחד כמו ישראל, שהם עם אחד, מפזר, כמו שהתבאר, כי הדברים שהם אחד הם יחד גם כן.

ב. מצד הארץ, משכונם

וכן: ידע שאני ממשכנם, ונתתי אותם ברשות אחרים, ואין ראוי לפי סדר המציאות שיהיו ישראל עומדים ברשות אחר. כי מה שישאל הם בארץ אחרת יצאו מרשותם ועומדים ברשות אחר, כמו המשכון שנכנס לרשות אחר. וכן ישראל אינם ראויים לפי סדר המציאות שיהיו תחת ממשלת אחרים, ויהיו אחרים משעבדים בהם, כי לא על דבר זה הם נבראים. לכך ידע שאני משעבדם, תדע שאני גואלם, להוציא אותם מן השעבוד. כי הוא יתברך המסדר המציאות, אי אפשר שיבוא מאתו דבר יוצא מן הסדר, כי אם לפי שעה במקרה החטא, שאין זה נקרא יציאה מן סדר המציאות, דבר שהוא ענש לשעה אחת מפני החטא. אבל שיהיה נשאר לעולם, זה אינו, כי לא תמצא דבר שהוא יוצא מן הסדר שיהיה מקים.

קול חי

משעבדם, תדע שאני גואלם. למה פרטו חכמים שלושה דברים, שהם לכאורה דבר אחד, די היה אם היו אומרים: ידוע שאני משעבדם, תדע שאני גואלם, שזהו הדבר העיקרי, שהקב"ה יוציאם מהגלות, לשם מה היה צריך להזכיר גם הקיבוץ והפריקה? אלא שחכמים הבינו, שבשתי המילים: ידוע תדע, נרמז ענין הגלות והגאולה. הגלות בלשון ידוע, והגאולה בלשון תדע, שהוא לשון עתיד, ורצו ללמדנו, שמהגלות אנו למדים על הגאולה.

לכן פירשו: ידוע שאני מפזרן, תדע שאני מקבצן. מכיון שהפיזור אינו מצב טבעי, כי מצד סדר המציאות עם ישראל הם עם אחד, לכן לא ראוי להם להיות מפוזרים, כי כל דבר שהוא אחד הוא מכונס יחד.

וכן פירשו: ידוע שאני ממשכנם, תדע שאני פורקם. ממשכנם משמעותו נתינתם תחת רשות אחרים, כאשר ישראל אינם נמצאים בארצם אלא בארץ אחרת, הרי הם כמו משכון שהועבר לרשות אחרים. מציאות זו, שישראל ברשות אחרים המשעבדים אותם, אינה ראויה לישראל לפי סדר המציאות, כי לישראל יש יחוד ויעוד בעולם, ואין הם יכולים לממשו כשהם משועבדים תחת רשות אחרים. לכן, ידוע שאני ממשכנם, תדע שאני פורקם, להוציא אותם משעבוד העמים האחרים. הקב"ה הוא הקובע את המציאות ומסדר את חוקיה, לכן אי אפשר שיצא דבר מהסדר שקבע הבורא, אלא אם כן חריגה זו היא לזמן מוגבל מפני החטא. דבר זה אינו נחשב לחריגה מסדר המציאות, מפני שהוא עונש לתקופה מוגבלת, אבל לא יתכן שדבר זה יישאר קבוע לעולם, כי לא יתכן שדבר טבעי, שהוא חוק בסדר המציאות, ישתנה.

ג. מצד מעלת ישראל, השיעבוד

וכן מה שאמר: ידע שאני משעבדך, תדע שאני גואלך, כי שיעבוד אמה באמה אין זה לפי סדר המציאות אשר ראוי, כי ראוי שתהיה כל אמה בני חורין, כמו שהארכנו על זה בחבור גבורות ה'⁵ אצל החודש הזה לכם ראשון וגו' (שמות יב, ב), עיין שם. הנה התבאר באלו ג' דברים שמן הגלות יכול לעמד על הגאולה.

אותיות השורש גאל וגלה דומות

וכל זה תבין, כי לשון גלה וגאל אותיות שניהם שוות, רק שבלשון גאל נרמז בו שהוא יתברך גאל אותם מכל ד' רוחות עולם, ומאחד את הפזור שלהם. וכל אחדות בעולם הוא באמצע, שהקצוות הם מחלקים, והאמצע אחד. ולכך האל"ף, שהוא האחדות והקבוצ מן הפזור, הוא באמצע התבה. אבל גלה הוא בה"א, שהוא פזור, והפזור הוא בד' רוחות בכל הקצוות, וגם באמצע, שהדבר שהוא מפזר, הוא מפזר בכל השטח, שהוא כולל ארבע רוחות וגם באמצע. אף שהאמצעי אינו פזור, דבר זה מה שיש בהם האמצעי, בא להורות כי נשאר בישראל כח אחדות וקבוצ, כמו שיתבאר. ולומר לך, כי הגלות בעצמו הוא סבה לגאולה לקבץ הפזור ולהיות ישראל אחד. לכך אותיות גלה הם אותיות גאל, רק שנעשה הפזור לאחדות, שהוא נרמז באל"ף של גאל. ובמה שיש ה"א במלת גלה, אשר הה"א מורה על שישאל הם פזורים בכל ד' קצוות ובאמצע. בשביל זה נשאר בהם אחדות אף בגלותן, שהרי האחד שהוא באמצע בתוך הארבע, הוא מאחד ומקשר פזור הארבע אליו, כי לעולם האמצעי מאחד ומקשר הכל.

קול חי

וכן פירשו: ידוע שאני משעבדך, תדע שאני גואלך. שיעבוד של אומה באומה אחרת אינו לפי סדר המציאות, כי לפי סדר המציאות ראוי שתהיה כל אומה בת חורין לעצמה. דבר זה בארנו באריכות בגבורות ה', בהסברנו על הפסוק: החודש הזה לכם ראש חדשים ראשון הוא לכם לחודשי השנה, עיין שם בפרק לה. הרי שבארו חכמים, כי משלושת הפרטים האלו, שהם מהות הגלות, ניתן ללמוד על הגאולה.

רעיון זה ניתן להבין גם מהמילים גאל וגלה, שהן שורש המילים גלות וגאולה. מילים אלו שוות באותיותיהן, מלבד חילופי הה"א והאל"ף. במילה גאל האות אל"ף באמצע, דבר זה מלמד שהקב"ה יגאל את ישראל מארבע רוחות העולם, ויאחד אותם בארצם. האיחוד בארץ ישראל, שהיא נקודת האמצע, וידוע שהקצוות הן חלקים כי הם מחולקים לרוחות שונות, והאמצע אחד. לכן האל"ף, שהוא כוח האיחוד והקיבוצ באמצע המילה גאל. במילה גלה באה האות ה"א בסוף המילה, כי הגלות היא פיזור, והפיזור רמוז באות ה"א. האות ה"א, בגימטריה חמש, כנגד הפיזור בארבע רוחות השמים, שהם ארבע קצוות, וכנגד האמצע, כי כל דבר המפוזר בשטח, אינו מפוזר רק בארבע הקצוות, אלא גם באמצע השטח. ואף על פי שהאמצע מורה על האיחוד, שהוא הפך הפיזור, זה בא ללמד, שגם בשעת הפיזור עדיין כוח האחדות מצוי בישראל, כמו שיתבאר בהמשך. דבר זה מלמדנו שהגלות היא סיבת הגאולה, לקבץ נידחי ישראל לעם אחד. לכן אותיות גאל וגלה הן אותן האותיות, רק שהה"א מתחלפת לאל"ף, לרמז שהפיזור הופך להיות אחדות. הה"א הרומזת לגלות ולפיזור, יש בה פרט לארבע הקצוות גם את האמצע, שהוא המאחד והמחבר את

וְדָבַר זֶה מוֹרָה פִּי עֲדִין יֵשׁ כַּח אַחַדוֹת בְּיִשְׂרָאֵל בְּגִלוֹתוֹ, וְלֹא נִחְלְקוּ לְגַמְרִי, וּבְשִׁבִיל כַּח אַחַדוֹת זֶה שֶׁנִּשְׁאָר אֲצֵלָם יִתְאַחֲדוּ עוֹד. שְׁאֵם כְּכַר חֶסֶד וְשְׁלוֹם לֹא נִשְׁאָר בָּהֶם כַּח אַחַדוֹת, כְּכַר נִתְחַלְקוּ, וְלֹא הָיָה לָהֶם כַּח לְהִיּוֹת חוֹזְרִים לְהִתְאַחֵד. אֲבָל עֲתָה יִתְאַחֲדוּ מִכַּח אַחַדוֹת שֶׁהוּא נִשְׁאָר אֲצֵל יִשְׂרָאֵל.

רחל היא הכוח המאחד ומקבץ את ישראל

וּבַמְדַרְשׁ (ב"ר פרשה פב, י): מָה רָאָה אָבִינוּ יַעֲקֹב לְקַבֵּר אֶת רַחֵל בְּדֶרֶךְ אֶפְרַת? אֵלָּא, צָפָה שֶׁהַגְּלוּיּוֹת עֲתִידוֹת לְעַבֵּר שָׁם, וּקְבָרָה שָׁם, כְּדִי שֶׁתְּהֵא מְבַקְשֵׁת רַחֲמִים עַל בְּנֵיהָ. הֲדָא הוּא דְכִתְיִב (ירמיהו לא, יד-טו): קוֹל בְּרָמָה נִשְׁמָע, נְהִי וּגּוֹ, כֹּה אָמַר ה': מְנַעֵי קוֹלְךָ מִבְּכִי, וְיֵשׁ תִּקְוָה לְאַחֲרִיתְךָ, וְשָׁבוּ בָנִים לְגִבּוֹלָם, עַד כְּאֵן. וּפְרוּשׁ עֲנִין זֶה, כְּמוֹ שֶׁבְּאֵרוֹ עוֹד בַּמְדַרְשׁ (ב"ר פרשה עא, ב): רַחֵל מְבַכָּה עַל בְּנֵיהָ (שם שם, יד), יִשְׂרָאֵל נִקְרָאִים עַל שֵׁם רַחֵל, וְלֹא עַל שֵׁם רַחֵל, אֵלָּא עַל שֵׁם בְּנֵיהָ: הֵבֵן יִקְרִי לִי אֶפְרַיִם (שם שם, טו). וְזֶה הַמְדַרְשׁ יֵשׁ לוֹ טַעַם מְפֻלֵּג, כִּי הָאִשָּׁה תִּקְרָא בֵּית, כְּמוֹ שֶׁאָמַר רַבִּי יוֹסִי (שבת קיח, ב): מְעוֹלָם לֹא קָרָאתִי לְאִשְׁתִּי אִשְׁתִּי, רַק לְאִשְׁתִּי בֵּיתִי. וּמִפְּנֵי כִּי רַחֵל הִיא הַיְתָה עֲקֵרַת הַבַּיִת שֶׁל יַעֲקֹב, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ חֲכָמֵינוּ זְכוֹרָנָם לְבִרְכָה (ב"ר עא, ב): שֶׁרַחֵל הַיְתָה עֲקֵרַת הַבַּיִת. וְכָל מִי שֶׁנִּקְרָא בֵּית כּוֹלֵל וּמְאַחֵד הַכֹּל, כְּמוֹ שֶׁהַבַּיִת כּוֹלֵל הַכֹּל וּמְאַחֵד כָּל אֲשֶׁר בְּתוֹכּוֹ. וְלִפְיֶכֶךְ נִקְרָאוּ יִשְׂרָאֵל עַל שֵׁם רַחֵל, מִפְּנֵי שֶׁהִיא הַיְתָה עֲקֵרַת הַבַּיִת שֶׁל יַעֲקֹב. וְכֵן נִקְרָא יִשְׂרָאֵל עַל שֵׁם בְּנֵיהָ, כְּמוֹ שֶׁהִיא הַיְתָה עֲקֵרָה, גַּם כֵּן בְּנֵיהָ עֲקָרָה, וְדָבַר זֶה יְדוּעַ מְאֹד. וְלִפְיֶכֶךְ אָמַר שֶׁנִּקְבְּרָה רַחֵל בְּדֶרֶךְ, שְׁאֵם הַיְתָה נִקְבְּרַת רַחֵל בְּמַעְרָה, לֹא הָיָה אֲצֵל יִשְׂרָאֵל, שֶׁהֵם בְּגִלוֹת שְׁלָהֶם, כַּח הַמְקַבֵּץ וְהַמְאַחֵד אֶת יִשְׂרָאֵל בְּגִלוֹת שְׁלָהֶם. אֲבָל נִשְׁאָר בְּיִשְׂרָאֵל כַּח הַמְאַחֵד אֶת יִשְׂרָאֵל, רַק שְׁאִינוֹ בִּפְעֵל רַק בְּכַח בְּלִבָּד. וְלִכְךָ רַחֵל, שֶׁהִיא כַּח

קול חי

כולם. ללמדנו, שאף בגלות יש לישראל את הכוח להתאחד, ולא יאבד כוח זה בגלותם, ומכוח זה יחזרו ויתאחדו בעתיד. אם חס ושלום לא היה כוח זה נשאר בהם, היו נשארים בפזורה מבלי יכולת לחזור ולהתאחד. אבל כיון שכוח זה לא בטל מהם יחזרו לאחדותם.

אמרו במדרש: מה ראה יעקב אבינו לקבור את רחל בדרך אפרת? אלא מפני שצפה שהגלויות עתידות לעבור דרך שם, קברה שם כדי שתהא מבקשת רחמים על בניה. זהו שאמר הכתוב: קול ברמה נשמע נהי בכי תמרורים רחל מבכה על בניה. כה אמר ה' מנעי קולך מבכי ועיניך מדמעה וכו' ויש תקווה לאחריתך נאם ה' ושבו בנים לגבולם. פירוש מדרש זה על פי המבואר במדרש אחר, רחל מבכה על בניה, ישראל נקראים על שם רחל, ולא על שם רחל אלא על שם בנה, הבן יקיר לי אפרים. מדרש זה יש בו עניין עמוק. האישה נקראת בית, כמו שאמר רבי יוסי: מעולם לא קראתי לאשתי אשתי, אלא קראתי לאשתי ביתי. רחל הייתה עקרת הבית, כמו שאמרו חז"ל, שהייתה עיקר הבית. הבית כולל ומאחד בתוכו את כל מה שבתוך הבית, ולכן נקרא בית מי שהוא כולל ומאחד את הכל. ישראל נקראים גם על שם בנה, כי כמו שהיא עיקר כך גם בנה הוא עיקר. כי עיקרה של רחל הוא בנה, ודבר זה ידוע מאד. לכן אמרו שנקברה רחל בדרך, כי אם הייתה נקברת רחל במערת המכפלה, לא היה לישראל את כוח האמצע, שהוא הכוח המאחד ומקבץ את ישראל מגלותם. אבל עתה נשאר בישראל הכוח המאחד, אלא שהוא אינו בפועל אלא רק בכוח. לכן רחל, שהיא הכוח המאחד את ישראל, שהרי ישראל נקראו על שמה, נקברה בדרך. מסיבה

המאחד את ישראל, שהרי כל ישראל נקראו על שמה, נקברה בדרך. ולכך מבקשת רחמים עד שיהיו ישראל מקבצים בארצם לגמרי. ואם לא נקברה רחל, שהיא עקרת הבית המקבץ את ישראל, בדרך, כבר נחלקו ישראל חס ושלום, ולא היה אצלם עוד כח מקבץ ומאסף את ישראל. והיינו שהשיב לה הקדוש ברוך הוא: מנעי קולך מבכי ועיניך מדמעה, כי בזכות רחל, שהיא כח המקבץ ישראל, ישובו ישראל מגלותם. וזהו: ושובו בנים לגבולם, כי יש כח מאחד את ישראל בתוך גלותם, ובשביל אותו כח המאחד ישובו ישראל מגלותם. וזה מה שרצינו לבאר.

קול חי

זו רחל היא המבקשת רחמים עד שיתקבצו כל ישראל לארצם. אם לא הייתה נקברת בדרך חס וחלילה, היו ישראל מאבדים את הכוח האמצעי, שהוא הכוח המאחד אותם ומקבץ אותם לארצם. זוהי התשובה שהשיב הקב"ה לרחל: מנעי קולך מבכי ועיניך מדמעה, כי בזכות רחל ישובו ישראל מגלותם, וזה מה שמסיים ואומר: ושובו בנים לגבולם. כי קיים הכוח המקבץ ומאחד אותם. בזכות כוח זה ישובו ישראל מגלותם. עניין זה רצינו לבאר בפרק זה.

סיכום הפרק

הרוצה להבין עניין הגאולה חייב להבין תחילה עניין הגלות וסיבותיה, שכן מהבנה זו יבין טוב יותר את הגאולה, לפי שאין הדבר מובן אלא מהבנת הפכו. ועוד, מתוך הבנת הגלות תובן מהות הגאולה. הגלות אינה מצב טבעי אלא מצב ארעי, וזאת מג' סיבות: מצד ארץ ישראל, שהיא המקום הטבעי לעם ישראל. מצד העם, שהם אומה אחת והפיזור אינו טבעי להם. ומצד מהות ישראל, שאינם ראויים שישתעבדו בהם האומות. הגאולה היא השיבה למצבם הטבעי כאשר הם עם אחד, שאינו משועבד אלא חופשי ובארצם.

גאל – גלה, אותיות שורש דומות, אלא שבגאל האות אל"ף, שהיא כוח האיחוד, ובגלה האות ה"א, שמורה על הפיזור בד' רוחות ועל הכוח המרכזי המאחד אותם. כוח זה של איחודם בארצם, הוא כוחה של רחל אמנו שנקברה בדרך.

פרק ב

נושא הפרק: חטאי ישראל מפני היצר הדבק בהם

איך מאבות האומה יצאו בני חוטאים?

סבת הגלות הוא מבאר בעצמו בכתוב¹, שהוא החטא שגרים כל זה, אך סבת הסבה נעלם ממנו. כי יש לשאל שאלה גדולה מאד, שפשאנו חוקרין ומעינינים בחפוש הנבראים כלם, תמצא סדר אחד, לא יצאו מסדרם, ולא ישנו את חקם, שהדומה מוליד את הדומה. כי לא יצא חמור מסוס, וסוס מחמור, ואדם מבהמה, ובהמה מאדם. וכל הצמחים כלם, מזרע חטים לא יצא שעורה. משרש צפע יצא נחש². ואם כן, לפי זה היה ראוי גם כן, משרש צדק ונטע נאמן יהיו תולדותיהן, בני אברהם יצחק ויעקב, כיוצא בהם, ומדבר טוב לא יצא רע. ולכל הפחות אין ראוי שיהיה בהם נמצא ההפך, כי ישראל מסגלים היו לחטא מה שלא תמצא בכל האמות, ולא היה אצל אברהם יצחק ויעקב כמו שהוא אצל שאר בני אדם, שפעמים יוליד צדיק, ופעמים יוליד רשע, אבל בני אברהם יצחק ויעקב היו תולדות הרעים שבהם יותר מן הטובים בהרבה זמנים. ומאחר שאברהם יצחק ויעקב היו יסודי האמה הזאת, איך נמצא דבר זה להם, מה שאינו נמצא אל הבעלי חיים הבלתי מדברים?

השור ירא מאדוניו, והחמור מכיר טובה. ישעיהו תמה מדוע ישראל גרועים משור וחמור ועל זה אמר (ישעיהו א, ג): ידע שור וגו', נגד ב' דברים: היראה והאהבה, שראוי היה שיהיו

קול חי

בכמה מקומות בתורה מבואר שהחטאים הם סיבת הגלות. אבל סיבת החטא, כלומר מהו הגורם לחטא, שזוהי סיבת הסיבה לגלות, דבר זה נסתר מעינינו. ביסוד הדבר עומדת שאלה חשובה ויסודית, כאשר אנו בודקים וחוקרים בנבראים כולם, נמצא שקיימת בהם חוקיות, שאינה משתנה. חוק הנבראים הוא, שכל מין מוציא את מינו. אנו רואים שלא יצא חמור מסוס, וסוס לא יצא מחמור. לא יצא אדם מבהמה, ובהמה לא תצא מאדם. כלל זה נכון גם ביחס לצומח, מזרע חטים לא יצא שעורים, אלא כל מין יוליד מינו, כמו שמשורש צפע יצא נחש. לפי זה היה ראוי שמשורש צדיקים ונטע נאמן יצאו צאצאיהם כמותם, אם כן היו צריכים להיות בני אברהם יצחק ויעקב כאבותיהם, שהרי מדבר טוב לא יצא רע, ולכל הפחות ראוי שלא יהיו ההפך מאבותיהם, אולם אנו מוצאים, כי ישראל מסוגלים לחטאים באופן שלא נמצא כמותם באומות העולם. אצל שאר בני אדם אנו מוצאים, שצאצאיהם לעיתים צדיקים ולעיתים רשעים, ואילו אצל צאצאי אברהם יצחק ויעקב אנו מוצאים במרבית הדורות, שהיו רשעים יותר מאשר צדיקים. מאחר שאברהם יצחק ויעקב הם יסודות האומה, והם היו צדיקים, כיצד אנו מוצאים אצל צאצאיהם תופעה זו, שאינה נמצאת אפילו בקרב בעלי החיים?

על שאלה זו אמר ישעיהו הנביא: ידע שור קונוהו וחמור אבוס בעליו, ישראל לא ידע עמי לא

1. בכתובים רבים מפורש שעונש הגלות בא בעקבות החטא, לדוגמא: ויקרא כו, לא-מג; דברים יא, טז-יז; כח, סב-סט.

2. על פי ישעיהו יד, כט: משורש נחש יצא צפע.

נמצאים בישראל. כי יש בעל חי כמו השור, מכיר את מי שהוא תחתיו ותחת רשותו, אשר יכול לעשות עמו כרצונו, והוא ירא מפניו. לכן אמר: ידע שור קונהו, כי ידע מי שהוא אדון לו מושל עליו. ומפני שהשור הוא מלך בבהמות (חגיגה יג, ב), ועם כל זה ידע קונהו, שהוא אדון לו, לכן אמר: ידע שור קונהו. ונמצא בעל חי כמו חמור, שאינו מכיר בענין זה, מכל מקום, הוא מכיר הטוב שיש לו אצל בעל שלו, ונמשך אחר בעליו. ועל זה אמר (ישעיהו א, ג): וחמור אבוס בעליו, שהוא הבעל חי החמרי ביותר, ואין לו חכמה, מכל מקום מכיר את בעליו בשביל טובתו, שמיד הוא רץ אל האבוס שממנו אכילתו. אבל ישראל לא ידע וגו' (שם), רוצה לומר, שנקראו על שם השררה, והיה ראוי להם לדעת שררת וממשלת הקדוש ברוך הוא, אשר הוא מושל על הכל, כמו שיידע השור, שהוא מלך, את שהוא אדון לו, ועם כל זה לא ידעו דבר זה, להיות יראים מפניו. ואמר (שם): עמי, כנגד החמור שזכר, שנקראו עם על שם שהם אמה בלבד. ומזה הצד היה להם לדעת מי שהוא מטיב עמו, שהחמור ידע אבוס בעליו, אבל: עמי לא התבונן (שם) הטובות שעשיתי עמהם, ועוד אפשר לעשות להם לעתיד. בשביל כך היה ראוי להיות נמשכים אחר השם יתברך בעבותות האהבה, כמו החמור הנמשך אחר אבוס בעליו.

והיינו דאמרינן במסכת מכות (כג, א) מי שנתחייב מלקות היו מלקין אותו ברצועה של עגל, על שם: ידע שור קונהו. ולמה לא היה מלקין אותו ברצועה של חמור, על שם: וחמור אבוס

קול חי

יתבונן. דבריו מכוונים כנגד שני דברים: היראה והאהבה, שהם ראויים להימצא בעם ישראל. השור הוא בעל חיים המכיר את אדונו השולט בו, ויכול לעשות בו כרצונו, והוא ירא את אדונו. כנגדו אמר הנביא: ידע שור קונהו, כי השור יודע מיהו אדונו המושל עליו. השור הוא מלך הבהמות, ואף על פי כן יודע ומכיר את אדונו, לכן אמר: ידע שור קונהו. החמור הוא בעל חיים שאינו מכיר אדונו כמו השור, אבל הוא מכיר את הטובה שעושה לו אדונו, ונמשך אחרי בעליו. על זה אמר ישעיהו הנביא: וחמור אבוס בעליו. החמור הוא בעל חיים חומרי מאד וחסר חכמה, ולמרות זאת מכיר את הטוב שיש לו אצל אדונו, ולכן הוא ממהר אל האבוס ששם מזונו. ממשיך הנביא ואומר: ישראל לא ידע וכו', מכיוון שישראל נקראים כך מפני השררה, כמו שנאמר: לא יעקב יאמר עוד שמך כי אם ישראל כי שרית עם אלוהים ועם אנשים ותוכל, לכן היה ראוי שישראל ידעו שממשלתם ושררתם נתונה להם ממי שהמלכות והשררה שלו, כי הוא המושל על הכל, כמו השור, שהוא מלך, ומכיר את מי שהוא אדון עליו. אבל ישראל לא ידעו דבר זה, ולא היו יראים מהקב"ה. עוד אמר ישעיהו: עמי לא יתבונן, כנגד החמור שהזכיר קודם. כאן לא הזכיר מעלתם אלא עצם היותם אומה, ומצד זה היו ישראל צריכים לדעת מי הטיב עמם, כמו החמור שיודע אבוס בעליו. אבל עמי לא יתבונן על כל הטובות שהטיב עמם הקב"ה, ועוד יטיב עמם בעתיד. אם היו מתבוננים בזאת היו צריכים להמשך אחר הקב"ה בעבותות אהבה, כמו החמור שנמשך אחר אבוס בעליו.

לרעיון זה כיוונו חז"ל במסכת מכות באומרם: מי שנתחייב מלקות היו מלקים אותו ברצועה מעור של עגל, על סמך הפסוק: ידע שור קונהו. ולמה לא היו מלקים אותו ברצועה מעור של חמור, על סמך הפסוק: וחמור אבוס בעליו? הטעם לכך, שהמתחייב מלקות הוא מי שעבר על לא תעשה

בְּעֵלְיוֹ³? אֲבָל הַמְּלָקוֹת מִפְּנֵי שֶׁעָבַר הִלָּאוּ בַּתּוֹרָה (מכות טז, א), וְלֹא הָיָה בּוֹ יִרְאָה⁴, לְהַפִּיר אֶת מִי שֶׁצָּוָה עָלָיו שְׁלֹא לַעֲשׂוֹת. וְהַשּׁוֹר מִכִּיר אֶת הָאָדוֹן וְיָרָא מִפְּנֵיו, וְלִכְךָ יִלְקָה בְּרִצּוֹעָה שֶׁל עֵגֶל. אֲבָל לֹא שִׁיךְ שֶׁאֵין מִכִּיר הַטּוֹבָה שִׁישׁ בְּלֹא תַעֲשֶׂה, שֶׁאֵין בְּלֹא תַעֲשֶׂה תְּשִׁלוֹם שְׂכָר טוֹב, וְעַקֵּר הַשְּׂכָר הוּא עַל קִיּוֹם מְצוּוֹת עֲשֵׂה, כְּדַמּוֹכַח בְּפֶרֶק קַמָּא דְקַדוּשִׁין (לט, ב) עַל מִתְנִיתִין: הַעוֹשֶׂה מְצוּוֹה אַחַת מְטִיבִין לוֹ וכו'. הֵרִי שֶׁהַכְּתוּב אֹמֵר כִּי דָבָר פְּלֵא הוּא שְׁלֹא יִהְיֶה בִּישְׂרָאֵל הַדָּבָר שֶׁנִּמְצָא בְּבַעֲלֵי חַיִּים הַטְּבַעִיִּים, שֶׁבְּטַבְעָם נִמְשָׁכִים אַחַר הִירְאָה מִן הָאָדוֹן וְלִהְפִיר הַטּוֹב.

ישראל המירו אלוהיהם, דבר שאפילו ע"ז אינם עושים

וּבְפֶרֶק קַמָּא דְתַעֲנִית (ה, א) אָמַר לִיה רַב יִצְחָק: מָהוּ דְכְתִיב (ירמיהו ב, יג): כִּי שְׁתִּים רְעוֹת עָשָׂה עִמִּי, תִּרְתִּין הוּא דְהוּי, עֲשָׂרִים וְתִרְתִּין⁵ שְׁבוֹקוּ לְהוּ? הֵכִי אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן: אַחַת שְׁהִיא שְׁקוּלָה כְּשְׁתִּים, וּמֵאֵי נִיהוּ? עֲבוּדָה זָרָה, דְכְתִיב (שם): אֲתִי עָזְבוּ מְקוֹר מֵיָם חַיִּים לְחַצְבַּ לְהֵם בּוֹרוֹת נְשָׁבְרִים, וּכְתִיב (שם, י-יא): כִּי עָבְרוּ אֵיִי כְתִיבִים וְרָאוּ, וְקָדַר שְׁלַחוּ וְהִתְבּוֹנְנוּ מֵאֵד, הֵהִימִיר גּוֹי

קול חי

של תורה, והעובר על לא תעשה הוא מי שאין בו יראת ה', ולכן עבר על הצווי האלוהי. לכן לוקה ברצועה מעור של שור, כי לשור יש את יראת אדונו. לא שייך לומר שהעובר בלאו ילקה ברצועה העשויה מעור החמור, כי במצוות לא תעשה אין את מדת האהבה, מאחר ואין כלל שכר על קיום מצוות לא תעשה, והחמור מידתו היא מידת האהבה על שמקבל שכר מאדונו. שכר המצוות הוא רק בקיום מצוות עשה, כמו שנראה מדברי חז"ל במסכת קידושין: כל העושה מצווה אחת מטיבים לו. ואילו בלא תעשה רק כאשר צריך לכפות יצרו כדי לא לעבור עבירה מקבל שכר. משמע שבמצוות עשה בעצם קיומה יש שכר, ואילו בלא עבר על לא תעשה אין שכר, אלא בכפה יצרו. למדנו מדבריהם, שדבר זה הוא פלא, שישאל לא עושים מה שנמצא אפילו אצל בעלי חיים, שבטבע יש להם יראה מפני אדונם, והכרת הטוב לאדונם.

בפרק ראשון של מסכת תענית: שאל רב נחמן את רב יצחק: מהו שנאמר כי שתיים רעות עשה עמי, רק שנים! עשרים וארבע עבירות עברו, מדוע לא החשיבו להם עשרים ושתיים נוספות? אמר לו: כך אמר רבי יוחנן: עברו אחת שהיא חשובה כשתיים, ואיזו זו? עבודה זרה. שנאמר: אותי עזבו מקור מים חיים לחצוב להם בורות נשברים, ונאמר: כי עברו איי כתיים וראו, וקדר שלחו

3. בסוגיה שם: "מנין לרצועה שהיא של עגל? דכתיב: ארבעים יכנו, וסמיך ליה: לא תחסום שור בדישו". ובמשנה (מכות כב, ב): "חזן הכנסת עומד עליו ורצועה בידו של עגל כפולה אחד לשנים, ושנים לארבעה, ושתי רצועות של חמור עולות ויורדות בה". ומבואר בגמרא (כג, א): "ושתי רצועות וכו', תנא של חמור כדדריש ההוא גלילאה עליה דרב חסדא: ידע שור קונהו וחמור אבוס בעליו ישראל לא ידע וגו', אמר הקב"ה: יבוא מי שמכיר אבוס בעליו ויפרע ממי שאינו מכיר אבוס בעליו". מסוגית הגמ' עולות שתי נקודות שלא כדברי המהר"ל כאן: א. רצועה של עגל לא למדים מהפסוק: ידע שור קונהו, אלא מסמיכות לא תחסום שור בדישו לדין מלקות. ב. מלקין גם ברצועה של חמור, ונלמד מהפסוק: וחמור אבוס בעליו.

4. הרמב"ן בשמות כ, ח: "מדת זכור רמזו במצוות עשה, והוא היוצא ממידת האהבה והוא למדת הרחמים, כי העושה מצוות אדוניו אהוב לו ואדוניו מרחם עליו, ומדת שמור במצוות לא תעשה, והוא למדת הדין ויוצא ממידת היראה, כי הנשמר מעשות דבר הרע בעיני אדוניו ירא אותו, ולכן מצוות עשה גדולה ממצוות לא תעשה, כמו שהאבהה גדולה מהיראה, כי המקיים ועושה בגופו ובממונו רצון אדוניו הוא גדול מהנשמר מעשות הרע בעיניו".

5. רש"י גרס: עשרים וארבע ופירש: "בפרשת התשפט (יחזקאל כב) כ"ד עבירות שעברו. לישנא אחרינא: שעברו על כ"ד ספרים".

אלהים והמה לא אלהים! ועמי המיר כבודי בלא יועיל. תנא, פתיים עובדים לאש, וקדרים עובדים למים, ואף על גב שיודעים שהמים מכבין האש, לא המירו אלהיהם, ועמי המיר כבודו בלא יועיל, עד כאן. ובאור ענין זה, כי האדם בוחר לו אלהות אשר ידמה אשר לחלקו. כי יש אמה אשר חושבת בדעתה שהיא לחלק האש. ולכך כל אמה בחרה לאלהות כפי אשר במחשבתה, אשר היא לחלקה. ואף כי יודעים כי יש כח יותר חשוב, שגובר על הכח אשר הוא לחלק שלהם, וסוף סוף פאשר במחשבתם שהם לחלק אותו כח, אין ממירין אותו. וישראל, שהם לחלק השם יתברך⁶, פאשר אמר הכתוב בכמה מקומות⁷, והוא יתברך מושל על כל, והמירו את כבודו בלא יועיל, אשר הם אינם לחלקו של ישראל. הרי שתיים רעות: כי אינם רק לחלק השם יתברך, והמירו אותו בלא יועיל.

משה תמה על ישראל שעזבו את ה' שהוא אביהם ואדונם

ולפיכך משה רבנו עליו השלום גם כן היה תמה⁸ על זה, ואמר (דברים לב, ו): הלה' תגמלו זאת עם נבל ולא חכם, הלא הוא אביך קנך הוא עשך ויכוננך. באור זה, כי כל ישראל הם לה', אם מצד שהוציאם לפעל, כמו שהאב הוא סבה שיצא הבן לפעל. והשם יתברך בעצמו היה הסבה שיצאו לפעל, וזה היה פאשר הוציא השם יתברך אותם ממצרים, וכאלו נולדו, וכדכתיב (שמות ד, כג): שלח את בני ויעבדני. ומכל מקום, אין הבן קנוי לו בעצמו, רק הוא

קול חי

והתבוננו מאד, ההימיר גוי אלוהים והמה לא אלוהים ועמי המיר כבודו בלא יועיל. שנינו, הכותיים עובדים לאש, והקדרים עובדים למים, ואף על פי שיודעים שהמים מכבים את האש לא המירו אלוהיהם. ועמי, המיר כבודו בלא יועיל. ביאור דבריהם, אדם בוחר לו אלוהים, אשר לפי דמיונו הוא שייך לכוחו של אותו אלוה. יש אומה שחושבת שהיא שייכת לאש, ולכן היא בוחרת אלוה אשר לדעתה ממונה על האש. וכך כל אומה ואומה בוחרת אלוה אשר לפי דמיונה היא שייכת לחלקו. ואף שכל אומה יודעת כי יש כוח שגובר על הכוח שהיא שייכת אליו, אבל מכיוון שהיא שייכת לחלקו של כוח זה, אין היא ממירה אותו באחר. ישראל הם בחלקו של השם יתברך, כמו שנאמר בתורה בכמה מקומות, והוא יתברך מושל על הכל, וישראל המיר כבודו באל אשר לא יועיל, ושאינו שייך לחלק ישראל. הרי כאן שתי רעות: האחת, ישראל שייכים לחלק ה' ועזבוהו. והשנית, בחרו באל אשר לא יועיל.

גם משה רבינו היה תמה על ישראל. אמר משה: הלה' תגמלו זאת עם נבל ולא חכם, הלא הוא אביך קנך הוא עשך ויכוננך. ביאור דבריו, כל ישראל שייכים לה' משתי בחינות. האחת, מצד שהוא הוציא אותם אל המציאות, כמו שהאב הוא סבה שיצא הבן אל המציאות, כך הקב"ה הוא הסיבה שבני ישראל יצאו אל המציאות. דבר זה היה כשהוציא אותם הקב"ה ממצרים, וזה כאילו נולדו, והקב"ה הוא אביהם, כמו שנאמר: שלח את בני ויעבדני. הבחינה השנייה היא בחינת

6. עיין רמב"ן ויקרא יח, כה ובמדבר כג, כג.

7. וה' האמירך היום להיות לו לעם סגולה (דברים כו, יח), כי חלק ה' עמו (שם לב, ט), ועוד.

8. טענת משה היא מצד מידת היראה והאהבה. מצד היראה - אביך קנך, ומצד מידת האהבה - הכרת הטוב, הוא עשך ויכוננך. כאן יש שילוב של שתי הטענות: א. ידע שור קונוהו וחמור אבוס בעליו, מידות היראה והאהבה. ב. ההמיר גוי אלוהים כבני אדם.

סְבָה שְׂיֵצֵא לַפֶּעַל. וְהַעֲבַד קְנוֹי לְאֲדוֹן בְּעֵצְמוֹ. וְהַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ עִם שְׁהוּצִיָּאָם לַפֶּעַל, הֵם גַּם כֵּן קְנוֹיִים לוֹ בְּעֵצְמָם לְעַבְדִּים, כִּי הוּצִיָּאָם מִן הָעֲבָדוֹת בְּאוֹתוֹת וּבְמוֹפְתִים, עַד שֶׁנַּעֲשׂוּ עַבְדִּים קְנוֹיִים לוֹ. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֵנָם לְבִרְכָה (קדושין כב, ב) דְּלֵת וּמְזוּזָה הָיוּ עֲדִים שֶׁפִּסְחָתִי עַל בְּתִי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתִּי לָהֶם (ויקרא כה, נה): כִּי לִי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל עַבְדִּים וּגּוֹ', וְכֹאֲשֶׁר בְּאַרְנוֹ בְּחִבּוּר גְּבוּרוֹת ה' (פמ"ה)⁹. לְכֹךְ אָמַר: הֲלֹא הוּא אָבִיךָ קִנְיָ. וְעוֹד אָמַר: הוּא עֲשֶׂךָ וּגּוֹ', וְדָבָר זֶה בְּפָנָי עֲצָמוֹ, כִּי הָאֵב אֵינוֹ רַק מֵה שֶׁהֵבִיא הַבֵּן אֶל הָעוֹלָם, אֲבָל עֲשִׂיּוֹת הָאָדָם בְּכָל תְּקוּנָו בְּגוּפוֹ וּבְאִיבָרָיו, הוּא דָּבָר בְּפָנָי עֲצָמוֹ, שֶׁזֶה פֶּעַל הַטֵּבַע. אֲבָל הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, כְּשֵׁם שֶׁהוּא אֵב לְיִשְׂרָאֵל שֶׁהֵבִיא אוֹתָם אֶל הָעוֹלָם, כֹּךְ נָתַן לָהֶם מֵה שֶׁהָעַם צָרִיךְ לִהְיוֹת עִם רַב וְתִקְיָה, וְעַל זֶה אָמַר (הלא¹⁰) הוּא עֲשֶׂךָ. וְאָמַר: וַיְכַנְּךָ, רוּצָה לֹמַר שֶׁהֵכִין אוֹתְךָ בְּכָל שְׁלֵמוֹת, עַד שֶׁנַּעֲשׂוּ יִשְׂרָאֵל אִמָּה שְׁלֵמָה בְּכָל, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ (חולין נו, ב) כִּי יִשְׂרָאֵל הֵם כְּרַכָּא דְכֻלָּא בֵּיה¹¹, מִמְּנוּ מְלָכִים וּמְמַנּוּ כְהֻנִים. רוּצָה לֹמַר, כִּי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ הַשְּׁלִים אֶת יִשְׂרָאֵל בְּכָל הַשְּׁלֵמוֹת, עַד שֶׁלֹּא הָיוּ חֲסָרִים כָּלֵל, מֵה שֶׁלֹּא הָיָה לְשׁוֹם אִמָּה כָּלֵל. וְהֵם הַחֲלִיפּוֹ הַטּוֹב בְּרַע הַגְּמוּר, וּבּוֹדָאֵי דָּבָר זֶה תְּמִיָּה. וְלֹא יִסְפִּיקֵנוּ הַתְּשׁוּבָה לֹמַר שֶׁהָיָה זֶה בְּמִקְרָה, כִּי בְּעוֹנוֹתֵינוּ הָיָה מִתְמִיד דָּבָר זֶה בְּיִשְׂרָאֵל, וְכִבֵּר הַתְּבָאָר פְּעָמִים הַרְבֵּה¹² שֶׁהִמְקֵרָה אֵינוֹ מִתְמִיד.

קול חי

העבדות. ויש הבדל בין שתי הבחינות, כי הבן אינו קנוי לאב, אלא האב הוא סיבת היות הבן, ואילו העבד גופו קנוי לאדונו. הקב"ה הוציא את ישראל אל המציאות בבחינת אב, אבל הם גם קנויים לו בבחינת עבדים, כי הוציא אותם מעבדות מצרים באותות ומופתיים, ובכך נעשו עבדיו הקנויים לו. אמרו חז"ל: דלת ומזוזה היו עדים שפסחתי על בתי בני ישראל ואמרתי להם: כי לי בני ישראל עבדים וכו', כמו שבארנו בחיבור גבורות ה'. מצד שתי בחינות אלו אמר: הלא הוא אביך קנך. עוד אמר משה: הוא עשך ויכוננך, וזוהי בחינה נוספת מלבד היותם בבחינת בן ועבד. האב מביא את הבן לעולם, אבל היות הבן שלם בכל אבריו אין זה מעשה האב אלא פעולת הטבע. הקב"ה מלבד היותו אב לישראל, שהביאם לעולם, גם נתן בהם את כל מה שעם צריך כדי להיות עם רב ותיקף, ועל זה אמר: הוא עשך. עוד אמר: ויכוננך, כלומר, הכין אותך להיות עם שלם בכל עניני השלמות, עד שנעשו ישראל אומה שלמה לגמרי, כמאמר חז"ל: ישראל הם כמו כרך שיש בו הכל, ממנו מלכים וממנו כהנים. כוונתם לומר, שאין שום חסרון בישראל, אלא הם בשלמות גמורה, דבר שלא נמצא בשום אומה אחרת. ואחרי כל זאת הם החליפו את הטוב ברע גמור. בודאי שדבר זה היא תמיהה גדולה מאד. לא נוכל להסתפק בתשובה שדבר זה היה מקרי. כי בעוונותינו מציאות זו הייתה בישראל תקופות מרובות מאד. וכבר בארנו כמה פעמים שהמקרה אינו דבר תמידי.

9. כך הוא בדפוס לונדון. ודברי המהר"ל: "כאשר בארנו בחיבור גבורות ה'" אינם מתייחסים למאמר חז"ל דלת ומזוזה וכו', כי מאמר חז"ל זה אינו מפורש בגבורות כלל. יתכן שהכוונה לסוף הפרק (מ"ה), שם מבאר המהר"ל, שההוצאה מורה על שאין ישראל ראויים להיות עבדים במצרים אלא קשורים לקב"ה.

10. נראה שמילה זו מיותרת.

11. רש"י שם: כרך שהכל בו ועל כנסת ישראל נאמר.

12. כן כתב בתפארת ישראל פרק ט"ז ובגבורות ה' פרק י"ב ופרק ע"ב וכן לקמן בפרק י"א ובעוד מקומות.

יצר הרע מתגרה בגדולים

אבל התשובה לשאלה הקשה הזאת, מזקנים ומחכמים אתבונן, אשר השיבו על שאלה זאת בפרק החליל (סוכה נב, א): ואת הצפוני ארחיק מעליכם (יואל ב, ט), זה יצר הרע, שעומד צפון בתוך לבו של אדם. והדחתיו ארץ ציה (שם), למקום שאין בני אדם מצויין שם להתגרות בהם. פניו אל הים הקדמוני (שם), שנתן עיניו בראשון והחריבו, והרג תלמידי חכמים שבו. ועלה באשו ותעלה צחנתו (שם), שמניח אמות עולם ומתגרה בישראל. כי הגדיל לעשות (שם), אמר אביי: ובתלמידי חכמים יותר מכלם, עד כאן.

ויש לשאל, מפני מה דוקא מתגרה באותו שיש לו מעלה? ופרוש דבר זה, כי מי שיש לו מעלה גדולה יותר ממה שהוא לשאר אדם, נחשב דבר זה כאלו הוא יוצא מן הסדר והשעור, ובשביל זה דבק בהם כח אשר הוא מבטל מעלתם, אשר הוא חוץ מן שעור המגבל. ולכך ישראל, אשר ירשו מעלה העליונה היוצא חוץ לשעור, דבק בהם כח הרע, הוא היצר, אשר הוא מוכן לבטל אותה מעלה עליונה, לפי שיוצא מעלתם משאר אדם. וכן תלמידי חכמים, שיש להם עוד יותר מעלה, דבק בהם כח אשר הוא מוכן לבטל המעלה, אשר אינה לשאר בני אדם. ודבר זה תמצא מבאר, כי השטן, הוא היצר הרע (ב"ב טו, א), היה מגרה בישראל כאשר קנו ישראל המעלה העליונה, והוא כאשר הוציא השם יתברך את ישראל ממצרים ונתן להם התורה, ובזה קנו ישראל המעלה על הכל, עד שהכתוב אמר עליהם (תהלים פב, ו): אמרתי אלהים אתם, ובני עליון כלכם, אכן כאדם תמותון. וזה נאמר בשעה שקבלו ישראל התורה, שהיו ישראל במעלה היותר עליונה, והיא יוצא מן גדר שאר אדם, והיה דבק בהם

קול חי

את התשובה לשאלה הקשה הזו, נוכל ללמוד מדברי זקננו וחכמינו, אשר השיבו תשובה לשאלה זו במסכת סוכה בפרק החליל, שדרשו: ואת הצפוני ארחיק מעליכם, זה יצר הרע שעומד צפון בתוך לבו של אדם. והדחתיו לארץ ציה, למקום שאין בני אדם מצויים שם שלא יוכל להתגרות בהם. פניו אל הים הקדמוני, שנתן עיניו בבית ראשון והחריבו, והרג תלמידי חכמים שבו. ועלה באשו ותעלה צחנתו, שמתגרה בישראל יותר מאשר באומות העולם. כי הגדיל לעשות, אמר אביי: ובתלמידי חכמים יותר מכולם.

יש לשאול, מפני מה מתגרה היצר הרע דווקא באותם אנשים שהם בני מעלה? הסבר העניין הוא, שמי שיש לו מעלה גדולה יותר מאשר לשאר בני האדם הרי הוא חריג היוצא מהנורמה הממוצעת, לכן פועל עליו כוח הרוצה לבטל את מעלתו המיוחדת, כדי להביאו לנורמה הממוצעת. ישראל אשר יש להם מעלה מיוחדת, אשר היא מעל מעלת שאר העמים, דבק בהם כוח רע, הוא היצר, כדי לבטל מעלתם המיוחדת מעל שאר בני האדם. כך גם ביחס לתלמידי חכמים, שיש להם מעלה גבוהה יותר מאשר לשאר בני אדם שבישראל, לכן דבק בהם כוח שרוצה לבטל את מעלתם המיוחדת. עניין זה מתבאר ממה שהיה השטן, הוא היצר הרע, מתגרה בישראל בשעה שקבלו את מעלתם העליונה, בזמן שהוציא הקב"ה את ישראל ממצרים ונתן להם התורה. על שעת מתן תורה נאמר: אמרתי אלוהים אתם ובני עליון כולכם, אכן כאדם תמותון, כי בשעת מתן תורה קבלו ישראל את מעלתם העליונה ויצאו ממדרגת שאר בני האדם, לכן באותה שעה דבק בהם כוח

הכח המוכן לבטל דבר שהוא יוצא מן הגדר. ולכך באותה שעה שקבלו התורה, שהיה מעלתם על הכל, יצא החטא אל הפעל, לא קדם ולא אחר נתינת התורה.

בשעת מתן תורה הגיעו ישראל אל המעלה העליונה, לכן אז התגרה בהם השטן ובירושלמי דשקלים¹³ (פ"ו ה"א): רבי שמואל בר נחמני אמר: הלוחות ארכן ששה טפחים, ורחבן ששה טפחים, והיה משה תופס בטפחים, והקדוש ברוך הוא בטפחים, וטפחים רוח באמצע. וכיון שעשו ישראל אותו מעשה, בקש הקדוש ברוך הוא לחטפן, גברו ידיו של משה וחטפן. הוא שהקדוש ברוך הוא משבחו: לכל היד החזקה (דברים לד, יב), יהא שלמא לידה דגברא על ימינא, עד פאן.

ובדבר זה באו לבאר לך, כי אותה שעה היו מוכן לחטא, פאשר נתנה להם התורה דוקא. ולפי הסברא היה ראוי בהפך זה, כי בשעה שנתנה התורה היה ראוי שיהיו יותר צדיקים, ובאותה שעה באו לידי חטא הגדול. וכל זה מפני כי השטן, הוא היצר הרע, היה מגרה בישראל בשביל אותה מעלה שקנו ישראל באותה שעה שאין למעלה מזה. ולכך אמר, כי הלוחות היו טפחים ביד של הקדוש ברוך הוא, וטפחים בידיו של משה, וטפחים רוח באמצע, ודבר זה הוא החבור הגמור והדבוק הגמור שיש לישראל עם הקדוש ברוך הוא, כי על ידי התורה יש לישראל דבקות אל הקדוש ברוך הוא. ואלו עדין לא נתנו הלוחות, הרי אין פאן החבור, פינן שלא נתנו עדין הלוחות, ואין לישראל עדין החבור. ואם כבר נתנו הלוחות, הרי כבר נתנו הלוחות, ואין פאן דבקות של השם יתברך, כי עקר הדבקות פאשר נותן להם, בזה מתחבר להם. אבל פאשר היו טפחים ביד הקדוש ברוך הוא, וטפחים ביד משה שמקבל התורה

קול חי

הרוצה לבטל מעלתם המיוחדת. משום כך דווקא בזמן מתן תורה חטאו בעגל, לא לפני מתן תורה ולא לאחר מכן.

שנינו בירושלמי, במסכת שקלים: אמר רבי שמואל בר נחמני: הלוחות ארכן ששה טפחים ורוחבן ששה טפחים, והיה משה תופס בטפחיים, והקב"ה בטפחיים, וטפחיים ריווח באמצע. וכיון שחטאו ישראל בעגל, בקש הקב"ה לחטפן, גברו ידיו של משה וחטפן. זה מה שהקב"ה משבח את משה: לכל היד החזקה, יהא שלום ליד שגברה על הימין.

במאמר חכמים זה בארו, שאותה שעה שניתנה תורה לישראל, היא שעה המועדת לחטא. לכאורה מסברא היינו אומרים את ההפך, שבאותה שעה היו צדיקים גדולים, ולא היו ראויים לחטא, אולם דווקא באותה השעה חטאו בחטא גדול. הטעם לכך הוא שבאותה שעה היה היצר מתגרה בהם באופן מיוחד, מפני שקנו מעלה גדולה במיוחד. על זה אמרו, כי הלוחות טפחיים בידו של הקב"ה, וטפחיים ביד משה, וטפחיים רוח באמצע. תיאור זה מבטא את החיבור הגמור שיש בין ישראל לבין הקב"ה, כי על ידי התורה יש חיבור לישראל עם הקב"ה. כל זמן שלא ניתנו הלוחות, עדיין לא היה חיבור. לאחר שניתנו הלוחות, והם ביד ישראל, אין כאן חיבור כי הכל כבר ביד ישראל. אם כן שעת החיבור היא שעת הניתנה, בה יש נותן, מקבל ואת החיבור שביניהם. כשהקב"ה מחזיק בטפחיים, משה בטפחיים וטפחיים חלק באמצע, באותם טפחיים שהם באמצע משותפים

13. בשקלים לא מובא המעשה שמביא המהר"ל כאן, אלא דן שם הירושלמי אודות מידות הארון והלוחות, ומידות הלוחות הן כפי שנכתב כאן, ובתענית פ"ד ה"ה מובא כל הענין, אלא ששם מידות הלוחות: אורכן ששה טפחים ורחבן שלושה.

לְיִשְׂרָאֵל, וּטְפָחִים חֶלֶק, זֶהוּ הַחֲבוּר הַגָּמוּר. כִּי אֵלּוּ שְׁנֵי טְפָחִים חֶלֶק אֲשֶׁר בֵּינֵיהֶם, מְשַׁתֵּף בּוֹ הַנּוֹתֵן וְהַמְקַבֵּל יַחַד, דְּכַךְ קָיְמָא לָן (בבא מציעא ז, א): שְׁנַיִם אוֹחֲזִים בְּטִלְיָת, זֶה נוֹטֵל עַד שְׂיָדוֹ מִגַּעַת, וְזֶה נוֹטֵל עַד שְׂיָדוֹ מִגַּעַת, וְהַשְּׂאָר חוֹלְקִין אוֹתוֹ בֵּינֵיהֶם, כְּאֵלּוּ הֵם שְׁתֵּפוּן, וְזֶהוּ הַחֲבוּר וְהַשְּׁתוּף הַגָּמוּר. וְאִי אֶפְשָׁר שְׂיִהְיֶה מַעֲלָה יוֹתֵר עֲלִיוֹנָה כְּמוֹ זֹאת. כִּי עַל יְדֵי הַתּוֹרָה שְׂיִהְיֶה הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ נוֹתֵן לְיִשְׂרָאֵל, וְיִשְׂרָאֵל הֵם הַמְקַבְּלִים, לְכַךְ הַתּוֹרָה הִיא אֲמֻצָּעִי לַעֲשׂוֹת חֲבוּר וּדְבִקוֹת גָּמוּר. וְאֵלּוּ הֵיךְ חֶלֶק בֵּינֵי הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא, וְחֶלֶק בֵּינֵי שֵׁל מֹשֶׁה, הֵיךְ הַדְּבָר הַזֶּה כְּאֵלּוּ הֵיךְ כָּאֵן חֲלוּק, כִּי יֵשׁ מִן הַתּוֹרָה שֶׁהוּא שֵׁיךְ אֶל הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, וְיֵשׁ שֶׁהוּא שֵׁיךְ אֶל הַמְקַבֵּל. וְכֹאֲשֶׁר יֵשׁ כָּאֵן טְפָחִים חֶלֶק בֵּינֵיהֶם, דְּבָר זֶה הוּא חֲבוּר אֶל הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ וְאֶל יִשְׂרָאֵל, זֶה הוּא חֲבוּר גָּמוּר, וְהִיא הַמַּעֲלָה הַיּוֹתֵר עֲלִיוֹנָה, וְאִזּוֹ הֵיךְ גּוֹבֵר בָּהֶם הַשְּׁטָן לְבַטֵּל מֵהֶם הַמַּעֲלָה הַזֹּאת.

וְאָמַר כִּי גָבְרוּ יָדָיו שֶׁל מֹשֶׁה, וְזֶה מִפְּנֵי כִּי מֹשֶׁה הוּא הַמְקַבֵּל, וְהַתּוֹרָה הִיא הַשְּׁלֵמָתוֹ, לְכַךְ כַּחַ שֵׁל מֹשֶׁה שֶׁהוּא הַמְקַבֵּל יוֹתֵר גּוֹבֵר, כְּאֲשֶׁר הַתּוֹרָה הִיא הַשְּׁלֵמָתוֹ. לְכַךְ יָדָיו שֶׁל מֹשֶׁה גָבְרוּ עַל יָדוֹ שֶׁל הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא, מֵהַ שְׁהַתּוֹרָה הִיא שֵׁיךְ אֶל הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, אֲשֶׁר הוּא יִתְבָּרַךְ מְשֻׁפָּע הַתּוֹרָה, וְיוֹתֵר גּוֹבֵר הַכַּח הַזֶּה שְׁהַתּוֹרָה שֶׁהוּא שֵׁיךְ אֶל מֹשֶׁה שֶׁהוּא הַשְּׁלֵמָתוֹ, מֵמֵה שֶׁהִיא אֶל הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ אֲשֶׁר מְשֻׁפָּע הַתּוֹרָה. וְהִנֵּה הַתְּבָאָר סִבַּת הַחֲטָא שֶׁל יִשְׂרָאֵל, אֲשֶׁר סִבַּתוֹ הוּא הַיֵּצֵר אֲשֶׁר מְגַרֵּה בְּיִשְׂרָאֵל לְטַעַם אֲשֶׁר אֲמַרְנוּ.

מִפְּנֵי שֶׁבַגְדוּלִים אֵין שְׁלִימוֹת, וְהַיֵּצֵר הַרַע דְּבַק בַּחֲסָרוֹן, לְכַן דְּבַק הַיֵּצֵר בְּיִשְׂרָאֵל וְעוֹד יֵשׁ לְדַעַת וְלִהְבִּין, כִּי הַדְּבָר שֶׁהוּא שְׁלֵם הוּא מְסַלֵּק מִן הַחֲסָרוֹן. אֲבָל הַדְּבָר שֶׁאֵינוֹ בְּשֻׁלְמוֹת, הֵנָּה יֵשׁ בּוֹ חֲסָרוֹן מְצַד מֵה. וְזֶה מִפְּנֵי שֶׁאֵין לוֹ אוֹתָהּ מַעֲלָה בְּשֻׁלְמוֹת הַגָּמוּר, וְנִחְשָׁב

קול חי

הַנּוֹתֵן וְהַמְקַבֵּל. כַּךְ שְׁנֵינּוּ: שְׁנַיִם אוֹחֲזִים בְּטִלְיָת, הַאֲחָד נוֹטֵל מֵה שֶׁהוּא תוֹפֵס בִּידוֹ, וְהַשְּׁנִי נוֹטֵל מֵה שֶׁהוּא אוֹחֲזוּ בִּידוֹ, וְשֶׁאֵר הַטִּלְיָת חוֹלְקִים בֵּינֵיהֶם בְּאוֹפֵן שׁוֹוֶה, כְּאֵלּוּ הֵם שׁוֹתֵפִים בּוֹ. תִּפְסִיחַ בְּאוֹפֵן זֶה הִיא הַשִּׁתּוּף וְהַחִיבוּר הַמוֹחֲלָט שֶׁבֵּין שְׁנַיִם. הַתּוֹרָה הִיא הַחִיבוּר בֵּין הַקַּב"ה לְבֵין יִשְׂרָאֵל. הַקַּב"ה נוֹתֵן תּוֹרָה, יִשְׂרָאֵל מְקַבְּלִים אֶת הַתּוֹרָה, וְהַתּוֹרָה מַחְבֵּרֵת בֵּינֵיהֶם. אֵילוּ הִיוּ הַלּוֹחֲוֹת חֶלֶק בִּיְדֵי הַקַּב"ה וְחֶלֶק בִּיְדֵי מֹשֶׁה, לֵאל חֶלֶק בֵּינֵיהֶם, הֵינּוּ יְכוּלִים לַחֲשׁוֹב שִׁישׁ בַּתּוֹרָה חֶלֶק שֶׁשִּׁיךְ לְקַב"ה וְחֶלֶק שֶׁשִּׁיךְ לְמַקְבֵּל הַתּוֹרָה אֲבָל אֵין כָּל קֶשֶׁר שֶׁל חִיבוּר אוֹ דְבִקוֹת בֵּינֵיהֶם, אֲדַרְבָּא יֵשׁ חִילוּק בֵּינֵיהֶם. כֹּאֲשֶׁר יֵשׁ טְפָחִיִּים חֶלֶק בְּאֲמֻצָּע, דְּבַר זֶה מְלַמֵּד עַל הַקֶּשֶׁר וְהַדְּבִקוֹת שֶׁקִּיַּמַּת בֵּין הַקַּב"ה לְבֵין יִשְׂרָאֵל. זֹהוּ הַמַּעֲלָה הַגְּדוּלָה בְּיוֹתֵר שִׁיכוּלִים יִשְׂרָאֵל לַהֲגִיעַ אֵלֶיהָ. לְכַן דּוּקָא בְּאוֹתָהּ שְׁעָה בֵּא הַשְּׁטָן כְּדִי לְבַטֵּל מֵהֶם מַעֲלָה מְיֻחָדָת זוֹ.

אֲמַרוּ חַכְמִים שֶׁגָּבְרוּ יְדֵי מֹשֶׁה, פִּירוּשׁ הַדְּבַר, מֹשֶׁה מְקַבֵּל הַתּוֹרָה, וְהַתּוֹרָה הִיא הַמְשֻׁלְמָה אוֹתוֹ. כְּלוּמַר הַתּוֹרָה נוֹתֵנָת לְמֹשֶׁה וְלְיִשְׂרָאֵל אֶת הַאֲפְשָׁרוֹת לַהֲגִיעַ אֶל שְׁלִמוֹתָם. שְׁלִמוֹת יִשְׂרָאֵל הִיא כֹּאֲשֶׁר הֵם מְבִיאִים אֶת הַתּוֹרָה אֶל מְצִיאוֹת הָעוֹלָם הַזֶּה. לְכַן גָּבְרוּ יְדֵי שֵׁל מֹשֶׁה, כִּי הַתּוֹרָה שִׁיכַת יוֹתֵר לְמֹשֶׁה מְקַבֵּל הַתּוֹרָה מֵאֲשֶׁר לְקַב"ה נוֹתֵן הַתּוֹרָה. הַתְּבָאָר שֶׁסִּיבַת חֲטָאִים שֶׁל יִשְׂרָאֵל הִיא הַיֵּצֵר, שֶׁמַּתְגַּרֵּה בֵּהֶם לְמַעֲלָתָם.

עוֹד עֲלִיךְ לְהַבִּין, כִּי הַדְּבָר הַשְּׁלֵם אֵין בּוֹ חֲסָרוֹן, אֲבָל הַדְּבָר שֶׁאֵינוֹ שְׁלֵם יֵשׁ בּוֹ חֲסָרוֹן מְסוּיָם, מִפְּנֵי שֶׁחֲסָרָה לוֹ הַשְּׁלִמוֹת הַמוֹחֲלָטָת. בְּמַקּוֹם שִׁישׁ חֲסָרוֹן נִמְשַׁךְ מִחֲסָרוֹן זֶה חֲסָרוֹן נוֹסֵף, וְסוּפוֹ

חסר, ואחר חסרון ימשך ההעדר והחסרון לגמרי. ולפיכך, אותם שיש להם המעלה העליונה כמו ישראל, וכמו תלמידי חכמים, אי אפשר שיהיה להם אותה מעלה בשלמות הגמור. ודבר שאינו בשלמות, דבר זה נחשב חסרון, ואחר זה נמשך חסרון לגמרי, הוא היצר המביא אותו אל הרע, אחר שאין המעלה שלו הוא בשלמות. ולפיכך כל הנבראים יש בהם השלמות, ולא שיהיה בהם השלמות שלמה, כי דבר זה אינו, רק הדבר שהוא שיך לכל בני אדם, דבר זה יש להם בשלמות, ולכך אין מגרה בהם היצר הרע כל כך. אבל ישראל יש בהם המעלה העליונה, שהם בני אלהים יותר מכל האמות, ומעלה עליונה זאת אין להם בשלמות הגמור. שאלו היה להם אותה מעלה עליונה בשלמות, היו מלאכים לגמרי, וכמו שאמר הכתוב (תהלים פב, ו): אמרתי אלהים אתם ובני עליון כלכם, אכן כאדם תמותון, וכאחד השרים תפלו¹⁴, וכל זה, כי אין להם אותה המעלה בשלמות, לפי שכל כך גדולה המעלה, ולכך יש בהם החסרון, ומצד הזה דבק בהם הרע, והוא היצר הרע, ביותר מכל. ויש להבין זה גם כן. ושני דברים אשר אמרנו, הכל ענין אחד כאשר תבין.

לעתיד לבוא לא יהיה חסרון בבני האדם

ולכך היו בישראל שהיו נמשכים אחר הרע יותר משאר האמות, כי לא נמצא בהם המעלה האלקית בשלמות, ולכך היצר הרע מגרה בישראל, עד לעתיד, כי אז יהיה העולם בשלמות, ולא יהיה כאן חסרון. ולכך קאמר (סוכה נב, א) על החסרון והדחתיו אל ארץ ציה (יואל ב, ט), מקום שבני אדם אינם מצויים. פרוש, שלא יהיה נמצא עוד חסרון בעולם, והעולם הזה יקבל מדרגה עליונה יותר, עד שיהיה הכל בשלמות, ולא יהיה לה חסרון בעולם הזה מהעולם הבא.

קול חי

להגיע לקלוקל וחסרון מוחלט. לכן אותם שהם בעלי מעלה עליונה כמו ישראל, וכמו תלמידי חכמים, לא יתכן שמעלתם תהיה בשלמות מוחלטת, שהרי בסופו של דבר הם בני אדם. החסרון שקיים בהם מביא את היצר לשלוט בהם, ומביאם לרע ולקלוקל גמור. שאר בני האדם, כיון שאין להם מעלה אלוקית, הם שלמים לפי מעלתם כבני אדם, לכן אין בהם חסרון לפי מעלתם, ולכן היצר אינו מתגרה בהם כל כך. אבל בישראל ובתלמידי החכמים, שיש להם מעלה אלוקית ומעלה זו לא תתכן שתהיה אצלם בשלמות, שאילו הייתה אצלם בשלמות היו מלאכים, ועל כך אומר הכתוב: אמרתי אלוהים אתם ובני עליון כולכם, אכן כאדם תמותון, וכאחד השרים תפלו. נפילה זו קורה להם מפני שאין בהם מעלה אלוקית בשלמות, ומחסרונם את השלמות דבק בהם היצר הרע, שהוא הרע הגרוע ביותר. הבן עניין זה. לכשתבין תדע, כי שני הדברים שאמרנו הם למעשה עניין אחד.

לאור דברינו מובן, מדוע היו אנשים בישראל נמשכים אחר מעשים רעים, יותר מאשר שאר האומות. כי בשאר האומות אין את המעלה האלוקית, ובישראל, שיש להם המעלה האלוקית, היא אינה נמצאת אצלם בשלמות, לכן היצר מתגרה בהם. אבל לעתיד לבוא, שהעולם יהיה במצב של שלמות, גם מעלת ישראל תהיה שלמה ללא חסרון, לכן לא יתגרה בהם היצר. על זה אמרו חז"ל: והדחתיו אל ארץ ציה, מקום שבני אדם אינם מצויים שם. פירוש הדברים, יש מקומות

14. עי' ע"ז ה, א שפסוק זה מתייחס לחטא העגל שהיה בשעת מתן תורה.

אך יהיה החסרון במציאות שהוא חסר בעצמו, רוצה לומר אשר ראוי להיות חסר. וזה שאמר: והדחתיו אל ארץ ציה, כי הציה ודאי בעל חסרון, וחסרון דבק בו, ורוצה לומר כי מה¹⁵ שהוא ראוי אל החסרון יהיה נמצא בו החסרון. אבל במקום שיש בני אדם, אשר ראוי להם השלמות, יהיה הכל בשלמות, ולא יהיה בו חסרון.

למעלת ישראל מתחבר אליהם היצר, באומות הוא טבעי

וקאמר: שמניח אמות עולם ומתגרה בישראל. ואמר אביי: בתלמידי חכמים ביותר. כל זה הוא מבאר ממה שבארנו לך, כי הדברים האלהיים אינם בשלמות הראוי להם, לכן דבק בהם החסרון ביותר, ודבר זה הוא מצד עצם מעלתו. כי מצד שהעולם הזה הוא עולם הטבע, ואין הדברים אלהיים נמצאים בו בשלמות. ודבר שיש בו חסרון דבק בו הרע, והוא מביא לפעל את הרע, כי מרע יצא רע. ואין לשאל, אם כן לפי זה, היה ראוי שימצאו באמות צדיקים גדולים, פאשר אין היצר הרע מגרה בהם? כי אין זה שאלה, כי העובדי גלולים לפחיתותם אין זה נחשב רע כל הדברים שהם רעים, ולכן ימשכו אחר הרע מצד עצמם לפחיתותם. וזהו ההפרש שיש בין ישראל ובין העובדי גלולים, כי ישראל מצד שהם בשלמות, רק היצר הרע מגרה בהם ומביא אותם אל הרע, ואין הרע בהם מגרה בהם. אבל האמות הם בעצמם בחסרון, ודבק בעצם שלהם, ואינו רק במקרה בשביל היצר הרע שהוא בהם הרע, ומצד זה ימשכו עצמם לגמרי אל הרע, שהם פחותים ורעים, והרע להם טבעי. ונמצא כי לפי מדרגתם הפחותה שלהם ימצא הרע בעצמם בלא גרוע.

משל למה הדבר דומה? לשכל האדם, שימצא בו הטעאה ושבוש יותר ממה שימצא לחוש

קול חי

שבמהותם הם מקומות חסרים, כמו המדבר. לעתיד לבא מקום ששם בני האדם יהיה מקום שלם, אבל מקום שבמהותו הוא חסר יהיה בחסרונו גם לעתיד לבא. זוהי הכוונה באמרם והדחתיו אל ציה, מקום שבני אדם אינם מצויים שם.

אמרו חכמים, שהיצר מניח אומות העולם ומתגרה בישראל. אביי אמר: ובתלמידי חכמים יותר מכולם. דברים אלו מבוארים ממה שבארנו למעלה, שהדברים בעלי מעלה אלוקית אינם יכולים להיות בשלמותם בעולם הזה, לכן היצר מתגרה בהם. העולם הזה, בהיותו עולם הטבע, לא תתכן בו השלמות האלוקית, דבר זה הוא חסרון לעומת השלמות, ובחסרון דבק חסרון נוסף, והוא גורר את המעשים הרעים, כי מהרע יצא רוע. לכאורה היה מקום לשאול: אם אין היצר מתגרה באומות היו צריכים להיות בהם צדיקים גדולים? אולם אין זו שאלה, כי באומות העולם קיים חסרון מהותי, ומעשים רעים אינם נחשבים אצלם לרע, מחמת חסרונם המהותי, לכן המעשים הרעים אצלם הם טבעיים. זהו ההבדל שבין ישראל לאומות העולם. במהותם של ישראל קיימת השלמות, אלא שהיצר הרע מתגרה בהם ומחטיאם. אבל באומות החסרון הוא מהותי, ואין מעשיהם הרעים תוצאה של הסתת היצר, אלא מחמת הטבע המהותי שלהם. אצלם הרע מצוי גם ללא גירוי היצר.

משל למה הדבר דומה? להבדל שבין שכל האדם לעינו. טעות בשכל מצויה יותר וגדולה יותר

העין. וְדָבַר זֶה מִפְּנֵי שֶׁהַשֶּׁכֶל אֵינוֹ טַבְעִי, וְדָבַק בּוֹ הַחֲסָרוֹן יוֹתֵר, כִּי הוּא עוֹמֵד בְּאָדָם הַטַּבְעִי. אָבֵל כַּח הָרְאוֹת, שֶׁהוּא טַבְעִי, וְהוּא אֵינוֹ בְּעַל חֲסָרוֹן כָּל כֶּךָ. וּמִפְּנֵי זֶה אֵין לוֹמֵר שֶׁהַשֶּׁכֶל הוּא פְּחוּת, אָבֵל הַטְּעוֹת הַנִּמְצָא בַשֶּׁכֶל הוּא לְמַעַלְתּוֹ וּלְרוֹמְמוֹתוֹ בְּמֵה שֶׁאֵינוֹ טַבְעִי, וְלֹא יִמָּצָא בּוֹ חֲסָרוֹן¹⁶. וְלִכְךָ תִּמְצָא בְּחִינָה אַחַת בְּיִשְׂרָאֵל, שֶׁהֵם אֱלֹהִים בְּיוֹתֵר, כִּי נִמְצָא בָהֶם הַמַּעֲלוֹת הָאֱלֹהִיּוֹת כָּלָם, וּמִצַּד אֶחָד תִּמְצָא בְּיִשְׂרָאֵל בְּחִינָה אַחֶרֶת, הוּא הָרַע. כִּי מִפְּנֵי אֲשֶׁר דָּבַק בָּהֶם הַחֲסָרוֹן לְפִי מַעַלְתָּם הָאֱלֹהִית, יִמָּצָא בָהֶם הַתְּשׁוּקָה אֶל הָרַע, כִּי לְפִי גְדֹל מַעַלְתָּם נִחְשְׁבוּ חֲסָרִים בְּמַעַלָּה שָׂרְאוּי לָהֶם. וְכֵן מֵה שֶׁמִּגְרָה הֵיִצֵּר הָרַע בְּתַלְמִידֵי חֲכָמִים יוֹתֵר מִשָּׂאֵר אָדָם, דָּבַר זֶה גַם כֵּן מִצַּד כִּי הַתַּלְמִיד חָכֵם שֶׁהוּא בְּעַל שֶׁכֶל, וְזֶה אֵי אֶפְשָׁר שֶׁיִּמָּצָא בְּתַלְמִידֵי חֲכָמִים בְּשִׁלְמוֹת, רַק בְּחֲסָרוֹן, וּבְזֶה דָּבַק בּוֹ הַכֹּחַ שֶׁהוּא מוֹכֵן לְבַטֵּל הַמַּעַלָּה, הוּא הֵיִצֵּר הָרַע. וְלִכְךָ אָמַר: וּבְתַלְמִידֵי חֲכָמִים יוֹתֵר מִכָּלֵם. וְהַהֲפָרֵשׁ בֵּין יִשְׂרָאֵל וּבֵין הָאֲמוֹת, כִּי יִשְׂרָאֵל מִצַּד הַגְּרוּי אֲשֶׁר פּוֹעֵל בָּהֶם יֵצֵר הָרַע נִמְשָׁכוֹ אֶל הָרַע, וְאֵילוֹ הָאֲמוֹת, טָרֵם יִקְרָא הֵיִצֵּר הָרַע וְהֵם יַעֲנוּ, וְזֶה מִבְּאֵר.

קול חי

מטעות בראיית האדם. סיבת הדבר, שהעין טבעית, לכן החיסרון אינו מצוי בה כל כך, לעומת השכל, שהוא כוח רוחני הנמצא בעולם הטבע. בעצם השכל אין חסרון, אבל למעלתו ימצא בו השיבוש יותר מאשר בעין. אין זאת אומרת שהשכל במעלה פחותה מהעין, אדרבא, מפני מעלת השכל נמצא בו השיבוש. כך הוא הדבר ביחס בין ישראל ואומות העולם. ישראל אלוקים יותר מהאומות, כי בהם נמצאות כל המעלות האלוקיות, ומאידך גיסא נמצא בישראל את הרע. בהתאם למעלתם האלוקית של ישראל יש בהם חיסרון, לפי שאינם יכולים להגיע למעלה זו בשלמות, וחיסרון זה מביא את התשוקה אל הרע. ההבדל בין ישראל לאומות הוא שבישראל הרע תוצאת גירוי היצר, ואילו באומות היצר אינו צריך להתגרות בהם כדי להכשילם. גם בתלמידי החכמים אנו מוצאים דבר זה. היצר מתגרה בתלמידי החכמים יותר מאשר בני האדם, וסיבת הדבר כי תלמיד חכם רוחני יותר מאשר שאר הבריות, אולם מעלתו הרוחנית אינה יכולה להימצא בשלמות, אלא בחסרון. על כן היצר שואף לבטל ממנו מעלתו הרוחנית, ועל זה אמרו חכמים: ובתלמידי חכמים יותר מכולם.

סיכום הפרק

כשישראל חוטאים הם גרועים יותר מעובדי כוכבים. תופעה זו הפליאה את משה רבנו ואת ישעיהו הנביא. הסיבה לכך שישראל בחטאייהם גרועים מעובדי כוכבים כי היצר הרע דבק בהם יותר מאשר באומות העולם. היצר דבק בחסרון ויוצר חסרון גדול יותר. כל הגדול מחברו יצרו גדול יותר. לכן בישראל דבק היצר יותר. בשעת מתן תורה שהגיעו למעלה עליונה דווקא אז חטאו בעגל. ועוד, מפני מעלתם אינם יכולים להגיע אל השלמות, ובחסרון דבק היצר. אצל אומות העולם היצר הוא טבעי, לכן אינו מתגרה בהם יותר מדי.

16. בעצם השכל אין חסרון, אבל בהבנה השכלית יש חסרון.